

XXVII. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákkori
Konferencia (ETDK)

– Jelenkor és nemzetközi kapcsolatok szekció –

**A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József
Tudományegyetem története az első világháborúban**

Vezető tanár:

Dr. Toth Szilárd egyetemi docens

Babeş–Bolyai Tudományegyetem – Magyar Történeti Intézet

Szerző:

Téglás Hunor

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar – Jelenkortörténet
és Nemzetközi Kapcsolatok mesterképzés, II. év

Kolozsvár,

2024

Kivonat:

Talán nem kérdés, hogy úgy a város, mint a város neves egyeteme a Szerbiának küldött hadüzenetet ujjongással, éljenzéssel, és a győzelem legfőbb bizalmával fogadta. 1914-ben a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem hallgatói és tanársegédjei, valamint gyakornokai felemelt fővel indultak a frontra, már az első háborús tanév megkezdése előtt. 1914-ben, és az azt követő években is megtettek mindent az egyetem kötelékébe tartozók a fronton, és a város területén is, hogy legfőbb erejükkel hozzájáruljanak hazájuk győzelméhez. Az eufórikus hangulat ugyanakkor a folyamatos infláció, az egyetem megannyi termék lefoglalása, és a hősi halottak hírének következtében egyre inkább alábbhagyott, és a rettenthetetlen kitartás már a háború közepétől elkezdett az oly távolinak tűnő béke iránti vágygá átalakulni. Ez a vágy pedig később Erdély, és az egyetem elvesztése iránti – sajnos megalapozott – félelembe vedlett át...

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. Az egyetem a háborúban.....	4
II. 1. A hadüzenet utáni állapot	4
II. 2. Az első háborús tanév: 1914-1915	9
II. 3. Az 1915-1916-os tanév	17
II. 4. 1916-1917: Túl a zeniten.....	26
II. 5. Az utolsó teljes tanév: 1917/18	31
II. 6. A káoszban megkezdett utolsó tanév. Az utolsó háborús hetek, és a világégés vége.....	35
III. Összegzés és következtetések.....	37
IV. Bibliográfia/ irodalomjegyzék	39

I. Bevezetés

A Kolozsvári Magyar Király Ferenc József Tudományegyetem történetét tárgyaló tudományos munkák sora az elmúlt években egyre gyarapszik. Dolgozatom ezen növekvő tendencia egy kevésbé kutatott részét kívánja bővebben tárgyalni, pontosabban az említett egyetem történetét az első világháború időszakában. Kutatásom legfontosabb kérdése az, hogy az egyetem miképp vette ki a részét a háborús gépezet éltetéséből, illetve milyen téren szenvedett a háború alakulásával károkat. Nyilvánvalóan kérdés maga az is, hogy egyáltalán a korábbi évekhez képest mennyire tudott kizárólag a tudományosság fényében működni. Legfőbb hipotézisem a téma kapcsán az volt, hogy a hadüzenet megküldésekor tomboló, oly sokszor idézett eufórikus hangulat – hiszen az egyetem közössége is a város lakóiból, és a háborús nehézségeket elszenvedő polgárokból áll – a háború alakulásával párhuzamosan egyre inkább a béke iránt elkeseredett sóvárgásba fog átvedleni. Ugyanakkor feltételezéseim között szerepelt az is, hogy habár az egyetem a háború alatt és után valamelyest megtörve, és az azt követő hónapokban tovább korlátozva kellett létezzen, tudományosságát és magas presztízsét sosem veszítette el, hiszen tanári, valamint hallgatói közössége mindvégig kitartott a fennmaradása és működése mellett.

Módszertani szempontból, a kutatás fő súlypontja Márki Sándor munkássága, pontosabban az általa írt hatalmas naplójegyzék. A történész naplói a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában kutathatók, ugyanakkor lehetőségem volt ezen jegyzékek digitalizált formájával dolgoznom, amelyek Erdész Ádám szerkesztésében jelentek meg „*Márki Sándor naplói III./ IV.*” néven. Előbbi az 1904–1914-es periódust, utóbbi pedig a háború és impériumváltás idejét, az 1915–1919 évek közti időszakot tárgyalja. Márki Sándor munkássága a naplóiin túl is gyümölcsöző forrásnak bizonyult, itt említve a háború első esztendőjéről megjelent kötetét (1915), vagy a már Szegeden, az egyetem létrejöttének 50. évfordulója (1922) alkalmából kiadott, annak addigi teljes történetét tárgyaló munkáját. Megvizsgálhattam Kelemen Lajos levéltáros, és Gyalui Farkas, az egyetemi könyvtár igazgatójának naplófeljegyzéseit is, amelyek habár arányait véve kisebb részét képezik kutatásom fejleményeinek, mégis, egy remek kiegészítést (és sokszor igazolást) adnak Márki Sándor munkájához.

A dolgozat forrásait tekintve fontos tényező két korabeli sajtóorgánus, név szerint a kormányközelinek nevezhető *Kolozsvári Hírlap* és a többnyire függetlenségi *Ujság*, amelyek remek képet adtak az egyetem hovatartozásáról és megítéléséről a kor mindennapi életében.

Egyes egyetemi monográfiák is kitűnő forrásanyagot biztosítottak, a teljesség igénye nélkül említve a 2022-ben megjelent Marjanucz László, Antal Tamás és Vajda Tamás szerkesztésében kiadott *„A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig 1872–1921”* című jelentős terjedelmű kötetet, vagy a második világháború során, az egyetem 1940-es visszavételét követően, Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos szerkesztésében megjelent *„Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. K. Ferenc József Tudományegyetem története”* címet kapó, szintén terjedelmes munkát, amely a korabeli szemlélettel, de kellő tudományossággal viszi végig az egyetem történetét annak alakulásától, egészen a visszaszerzés előtti pillanatig. Gaal György történész munkássága sem maradhat említés nélkül az egyetem történetének kutatása kapcsán, neki két jelentős munkát köszönhet a témában érdeklődő olvasó. Természetesen megannyi, témához kapcsolódó tanulmány is segítette dolgozatom létrejöttét, itt megemlíteném Ferenczi Szilárd írását, amely Kolozsvár városa és a háború kapcsolatát vizsgálja, Toth Szilárd tanulmányait, amelyek a város és a háború kölcsönhatásának vizsgálata között az egyetem helyzetére is kitérnek, vagy Vajda Tamás munkáit, amelyek a háború végét, és az azt követő impériumváltás időszakát mutatják be az egyetem nézőpontjában.

II. Az egyetem a háborúban

II. 1. A hadüzenet utáni állapot

Az országban a részleges mozgósítást 1914. július 26-án, az általánost pedig 31-én rendelték el. Az egyetem berkeihez tartozó hallgatók ekkor szünidejüket töltötték, többnyire vidéken, és nem Kolozsváron. Az egyetem, akkor még hiányos katonai nyilvántartása miatt nem nagyon lehetett számon követni pontosan azt, hogy kik, hova és hányan vonultak be.¹ A háború bejelentése a városban euforikus hangulatot eredményezett, erről ír többször Márki Sándor egyetemi történészprofesszor is a naplójegyzékeiben: *„Unokáimat is kivitem esténként, hogy lássák – egy-egy kávéház teraszáról – a lelkes tüntetést, amelyet a Szerbiának szóló hadüzenet híre keltett”*.² A hadüzenet utáni hangulatról az Ujság napilap hasábjai is részletesen tájékoztatnak: *”Estére kelve azonban a néplélek csodálatos metamorfozisan ment át a*

¹ Márki Sándor: *A háború első éve a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1915. 10.

² Erdész Ádám (szerk.): Márki Sándor naplói. 1904-1914. III. kötet. Gyula, 2021, Békés Megyei Levéltár. 425–426.

polgárság [...] A lapszámokat pillanatok alatt kapkodták szét s a csendes utca egyik percről a másikra ujjongó, lelkesedéstől átítatott, fanatikus tömegektől lett hangos. – Mintha vezényszóra történt volna, felharsant a lelkes kiáltás: <Éljen a háború!>”³ A lelkes tüntetés egy jelentős felvonuló tömeggé vált: „minden megbeszélés nélkül állott össze néhány száz ember, hogy tüntető menetet rendezzen a háború mellett. A tömeg a Deák Ferenc-utcán keresztül indult el a kasztrányák felé. [...] Alig tett néhány száz lépést, a néhány száz ember hirtelen megnőtt s a Hunyaditérig ezerekre rugó sokaság lett belőle.”⁴

Míg a város ünnepelt, addig viszont az egyetem balsorsa is azonnal elkezdődött. Augusztus 1-jén Márki már arról ír, hogy „pl. ma Lechner, mint orvos egymaga maradt az elme- és ideggyógyintézet 230 betegével, mert tanársegédeit és – háromnak kivételével – az ápolókat is mozgósították. Így van ez a többi klinikával, s ilyenformán van az egész egyetemmel. Hol egyik, hol másik ismerősoimtól búcsúzkodtam az utcán.”⁵ Az 1913/14-es tanévet befejező 2119 hallgatóból 519 jog-, 255 orvostan-, 80 bölcsész- és 26 természettudománykari hallgató rögtön megkapta behívólevelét (összesen 880-an csak a hallgatók közül). Ezen fiataloknak korábban a fele sem szolgált egyéves önkéntes, vagy póttartalékos minőségben. Augusztus elejére már a háborúba menetelt a tanársegédek, gyakornokok, egyetemi altisztek és egyetemi szolgák javarésze is, így az intézetek lényegében személyzet nélkül maradtak, nem volt ki vigyázzon a gyűjteményekre. Márki Sándor többek között azt a közigazgatási malőrt is kiemeli, hogy besorozták az élettani és közegészségtani intézetek alkalmazottait is, akik azt a koleravizsgáló állomást kezelik, amely később a háború szempontjából roppant fontossá válik.⁶ A város tekintetében szintén közigazgatási baklövés, hogy a háború kitörésekor szinte rögtön besorozták a városi rendőrség közel felét (65 személy), s a város 25 tisztviselőjét, akik helyét tapasztalatlan személyek vették át, így akadályozva a közigazgatás működését.⁷

Az egyetemi karok közül leginkább az OTK (Orvostudományi Kar) szenvedte meg a hirtelen besorolásokat, hiszen a rendes tanárok kellett így egyetemi óráik mellett a klinikákon is leginkább önkéntes részt vállaljanak. A hadvezetőség próbálta figyelembe venni az egyetem (és a saját) érdekeit, így a legkevésbé nélkülözhető erők egy részét felmentette, a

³ *Ujság*. 1914. július 29. 4.

⁴ *Uo.*

⁵ Erdész: i. m. 426.

⁶ Márki: i. m. 11.

⁷ Ferenczi Szilárd: „A hátszág megtévesztő nyugalma. Kolozsvár az első világháború idején”. In: *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese – Pakó László. Kolozsvár, 2015. 332.

segédmunkások helyét pedig napidíjasok és hallgatók vették át⁸, így ha gyakorlatlan erőkkkel is ugyan, de folytatódhatott mindenhol a munka. Már a háború elején született döntés arról, hogy azon orvosjelöltek, akik frontszolgálatot teljesítenek, hazatérhessenek ideiglenesen letenni az utolsó szigorlatukat, hogy onnantól már katonaeorvosként térhessenek vissza a csataterre (már augusztus folyamán 28 katona tért ez okból haza).⁹

Márki augusztus 2-i feljegyzéséből megtudhatjuk, hogy az EMKE¹⁰-nél ezer koronát szavaztak meg a behívottak családjainak segítésére, valamint személyes segítségként lemondott a borról (amire állítása szerint havi 20 koronát költ), és annak árát, valamint fizetésének további 1%-át is felajánlotta (az akkor 50 koronát jelentett).¹¹ Később, augusztus 7-én egy tanári gyűlés keretében döntöttek az egyetemi tanárok a fizetésük további 3%-nak való eladományozásáról a rászorultak javára, amihez csatlakoztak az otthon maradt tanársegédek és az egyetemi könyvtári tisztviselők is a fizetésük 1%-val.¹² Ezen gyors segélyügyi döntések az egyetem öntudatos viselkedéséről, és a meglehetősen gyorsan romló közhelyzet megértéséről tettek tanúbizonyságot.

Augusztus 16-án Jankovich Béla, a vallás- és közoktatásügyi miniszter meghívta az egyetemek leendő rektorait, így Márki Sándort is egy augusztus 19-én megtartandó gyűlésre, melyben megtárgyalják az egyetemek és a jogakadémiák megnyitásának kérdését. A gyűlés döntése egyértelműen a megnyitás mellett szólt, többek között a közönség és a szülők megnyugtatása, valamint az otthon maradtak foglalkoztatása végett¹³: *„abban állapotunk meg, hogy bár talán csak az I. és II. évesek iratkozhatnak be, az egyetemet megnyitjuk, de a megszokott ünnepségek nélkül. A beíratások egész szeptemberben folynak, az előadások október 5-én kezdődnek.”*¹⁴ – írja Márki. A történészprofesszor naplójában érdekes külön adalék az akkori közhangulat szemléltetésére a feljegyzése, miszerint a Kolozsvárra tartó vonatútja során végig nézegették az állomásokon a katonákat, kiket sorra éljeneztek, sőt, a Márki által konzervatívnak nevezett Jósika Samu is *„fölmelegedett irántuk egy-egy éljenig, s kézzel való integetésig”*.¹⁵

⁸ Dr. Kenyeres Balázs leköszönő rector augusztus 5-én felhívta a fronton nem szolgáló hallgatóit, hogy vállaljanak önkéntes munkát a betegek ápolására és az irodai tevékenységek elvégzésére. A szünidő ellenére szeptember közepéig 104 hallgató jelentkezett. Márki: i. m. 12.

⁹ Uo. 12.

¹⁰ Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.

¹¹ Erdész: i. m. 426.

¹² Uo. 427.

¹³ Márki: i. m. 13–14.

¹⁴ Erdész: i. m. 430.

¹⁵ Uo. 430.

Az egyetem Menzája már augusztus 6-ától szintén a háborús tevékenység elszenvedője volt, mivel egész épületébe (és az épülőfélben levőbe is) katonaságot szállásoltak el. Végül 27-én a Vöröskereszt ki tudta eszközölni a katonaság kiköltözését, de a Menza épületére szeptember végéig még igényt tartott a humanitárius szervezet.¹⁶ A világháború kitörését az egyetemi könyvtár is igencsak megsínylette, munkatársaiból 17-en kellett bevonuljanak. A megcsappant személyzet miatt megszűnt a könyvtárközi kölcsönzés, csökkent a forgalom, és az olvasóterme is csupán napi 5 órát tarthatott már nyitva a korábbi 10 helyett. A vezetőség kezdeményezésére a könyvtár viszont elindított egy külön gyűjteményt a háborús emlékek számára (témába vágó hirdetések, alkalmi kiadványok, harctéri levelezés, újságok különkiadásai, háborús levelezőlapok stb.).¹⁷

Az egyetem első elesettjei a háborúban Csegezy Mihály, az ideggyógyintézet egyik irodatisztje, és Persián Kálmán egyetemi könyvtártiszt voltak, utóbbi hadnagyként esett el Halics alatt és Márki tanítványa is volt. A történész már szeptember elején többször említi a városba érkezett sebesülteket, 5-én gúnyosan írja, hogy a hazaérkezett 700 katona közül viszont aligha három való igazán kórházba.¹⁸ Említendő Márki Sándor, Buday Árpád magántanár és Veress Endre egyetemi könyvtári levéltárnok azon nemes cselekedete is, hogy vállalkoztak a Református Gimnáziumban való ingyenes helyettesítésre, az ott szintén fennálló tanárállomány hiánya miatt. Márki a VII. osztályt kezdte tanítani, heti 3 órában: „*Rektor és kat. létedre, Sándor – mondta Kovács [Dezső, az iskola igazgatója] – magad sem hiszed, milyen nagy dolgot mívelsz!*”¹⁹ Ugyanő – már rektori minőségben – 1914. szeptember 12-i „*Egyetemi Polgárok!*” című felhívásában (a hadügyminiszter kérésére) a 17-20 év közötti férfi hallgatókhoz szól, hogy önkéntesként vállaljanak katonai szolgálatot, azaz jelentkezzenek az akadémiai önkéntesek altiszti iskolájába²⁰, ahol kellő kiképzést kaphatnak a harctéren való helytálláshoz.²¹

Szeptember 25-én Fehér Ottó városi tanácsos és egy főhadnagy az egyetemen keresték meg a rektort, hogy biztosítson termeket és folyosókat a sebesültek elszállásolására. Szinte lehetetlen kérés volt ez, hiszen a Pasteur-intézet épülete rögtön a létrejötté után már hadi

¹⁶ Puskás Lajos – Puskás Attila: „A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története”. Erdélyi Múzeum. 2005. 67. kötet. 1-2. füzet. 139.

¹⁷ Sipos Gábor: „A kolozsvári egyetemi könyvtár története”. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022. 608.

¹⁸ Erdész: i. m. 434.

¹⁹ Uo. 434.

²⁰ Említendő ugyanakkor, és maga Márki is kiemeli, hogy a felhívás pillanatában, valamint még egy jelentős ideig, csak Ausztria területén volt ilyen önkéntes iskola.

²¹ Osváth Zsolt: „Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen”. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022. 538.

célokra volt használva (szeptemberben lefoglalták és tartalékkórházzá alakították át²²), augusztus 29-től megteltek a klinikák és a Karolina-kórház is sebesültekkel és betegekkel, de említve volt már a Menza helyzete, ahhoz hasonló sorsra jutott pedig a Tanítók Hunyadi-háza (ahol korábban 120 hallgatónak volt meg a lakhelye), valamint a korábban szintén 120 hallgatónak lakhatást biztosítani bíró Báthory-Apor-féle szeminárium is.²³ Márki egyedüli lehetősége az Atlétikai Klub helyiségeinek átadása volt, amelyek szintén épp akkor voltak felújítva. Ki kellett üríteni az Egyetemi Kör²⁴ helyiségeit is, mivel az Unitárius Gimnázium katonai kórházzá alakítása miatt tanterem nélkül maradtak az iskola diákjai. A hónap végére már körülbelül az egyetem kötelékébe tartozó hallgatók közül 1000-en voltak a csatatéren, s várhatóan a következő sorozással még legalább 200-an hadba kellett vonuljanak. Mindemellett a város a következő hónapra már 10.000 katonát kellett elszállásoljon, ápoljon, gyógyítson és élelmezzen.²⁵

Még az új tanév megkezdése előtt gyűlést tartott az egyetemi tanács, melyben több kedvezményező határozatot hoznak a hadbavonultak számára. Ilyen határozat egy egyetemi félév beszámítása (az akadémiai önkéntesek besorozásuk után szintén részesülnek ebben), vagy a karok ígérete, hogy a hadból hazatérők számára felzárkóztató előadásokat tartanak. Ugyanakkor az otthonmaradtak számára a helyzetre való tekintettel csak egy félév tartamára adományoznak ösztöndíjakat, hogy a fronton levő ösztöndíjasoknak mindenképp legyen elég a szűkös keretből. Az egyetemi félév befejezése előtt hazatérő beteg vagy sebesült katonák rektori engedéllyel a határidő lejárta után is beiratkozhattak. Ugyanakkor arról is megegyeztek a karok vezetői, hogy a megélhetés nehéz (és valószínűleg egyre nehezebb) körülményei, valamint az egyetemi bentlakások használhatatlansága miatt sokkal engedékenyebbek lesznek a tandíjmentesség elnyerésének kritériumainál.²⁶ Még a tanév kezdete előtt említendő Márki azon feljegyzése, miszerint egy hetedik osztályos tanulója²⁷ megható beszéd után átnyújtott neki egy 29 aláírással támogatott nyilatkozatot, melyben kifejti a diákközösség, hogy csatlakozni akarnak az önkéntesek iskolájába, s kérelmezik, hogy ezt az érettségi bizonyítvány

²² Gaal György: „Telkek, épületek, építkezések – ahol az egyetemi munka folyt”. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022. 105.

²³ Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története, 1872-1922.* Szeged, Városi Nyomda, 1922. 100.; Márki: *A háború első éve...* 40.

²⁴ Az első háborús tanév során Márki Sándor rektor kénytelen volt felfüggeszteni a Kör működését, de ezt a kellemetlen szükségszerűséget egy átmeneti korszaknak tekintette: „*Remélem, hogy ezen derék egyesületek a jövő félévben az ifjúság osztatlan lelkesedése közt folytathatják megszakított munkájukat.*” Osváth: i. m. 537–538.

²⁵ Erdész: i. m. 436.

²⁶ Márki: *A háború első éve...* 15–16.

²⁷ A Református Kollégiumban a professzor már szeptember 21-én megkezdte munkáját, és említi, hogy dolga meglehetősen sok, hiszen elődje nem dolgozta fel az előző év leckeanyagát teljesen. Erdész: i. m. 435.

megszerzése előtt elkezdhesék.²⁸ Márki emellett panaszok tömkelegével szembesült az adott hetekben, mivel felhívására sok ifjú szülői beleegyezés nélkül kíván jelentkezni az akadémiai önkéntesek iskolájába, emiatt pedig iskolába sem jár, arra hivatkozva, hogy úgyis katonák lesznek. Az egyetemi félév megnyitásaig 92 ifjú jelentkezett az önkéntes iskolába, 75-en pedig kórházi önkéntes szolgálatokra.²⁹ Az egyetemi beiratkozások szeptember 30-án értek véget. A háború évében még mindig volt az egyetemnek 1216 beírt hallgatója az első félévre (az előtte levő évben 2302). Ha ehhez hozzáadjuk azt az ezernél több hallgatót, melyek beiktatása érvényben maradt az előző évi évfolyamból, akkor a háborúban levőkkel együtt az egyetem elméletben 2200 hallgatót tudhatott köreibbe az első félévben.³⁰ Látható tehát, hogy a háború kirobbanásának hajnalán, annak szörnyűségeit nem ismerve, az egyetemi fiatalság önként vállal szerepet a haza érdekében, legyen az otthon, vagy legyen az idegen földön.

II. 2. Az első háborús tanév: 1914-1915

A korábban tárgyaltakhoz hűen, az új egyetemi tanév nem ünnepélyes keretek közt lett megnyitva, így a rektori székfoglaló értekezés is elmaradt (Márki a katonai tudományok egyetemi műveléséről beszélt volna, azt végül a „*Paedagogiai-társaságban*” mutatta be).³¹ A leköszönő Rector Magnificus, dr. Kenyeres Balázs orvostanár nem nyilvános közgyűlésen, hanem az egyetemi tanács első rendes ülésén tartotta meg beszámoló beszédét. Elmaradt így hát az egyetem történetében először a rektori és dékáni aranyláncok átadása és Márki Sándor rektori székfoglaló beszéde is.³² Az egyetemi előadások többnyire a megszokott viszonyok közt kezdődhettek el, Márki kicsit túlozva „*szépszámu hallgatóságról*” ír, az első, „*Átmenet a középkorból az újkorba*” c. előadása alatt.³³ Röviddel az órák megkezdése után, Kolozsvár népe, és az egyetem közössége máris az orosz bukovinai betörés hírével lett nyugtalanítva: „*A városon nagy bódulás volt arra a hírre, hogy az oroszok betörték Beszterce-Naszódba. Akik 400–1000 betörőről hallottak, már 400 000-ről kotyogtak. [...] Nemcsak ide érkeztek menekülők, hanem innen is sokan „menekültek*” – jegyzi le Márki október 6-án.³⁴ Az „*innen menekültek*” alatt érti többek között például Gyalui Farkas egyetemi könyvtári igazgatót és magántanárt, aki a betörő oroszok hírére rögtön vonatra ültette gyermekeit és családjá értékeit,

²⁸ A kérést később országszerte engedélyezték a hatóságok. Márki: i. m. 18.

²⁹ Erdész: i. m. 437.

³⁰ Márki: i. m. 17.

³¹ Márki: *A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története...* 98.

³² Márki: *A háború első éve...* 17.

³³ Erdész: i. m. 437.

³⁴ Uo. 438.

elküldvén őket budapesti rokonokhoz. A könyvtár értékesebb darabjait is ládába csomagoltatta, viszont mire azokat is elküldte volna, addigra csillapodott a közhangulat, és a városi menekülők szintén javarészt hazautaztak.³⁵

Visszatérve az altiszti iskola körüli bonyodalmakhoz, október 7-en a református teológusok is kijelentették, hogy lemondanak a papságukkal járó kiváltságukról, és ők is jelentkezni fognak önkéntesnek, amikor az iskolát felállítják.³⁶ Márki többször táviratozott a honvédelmi minisztériumhoz ezügyben, mivel az októberi sorozások idején, még mindig nem volt magyar területen altiszti iskola. Október 10-én azt a választ kapta a minisztériumtól, hogy az iskola felállításának folyamata szervezés alatt van.³⁷ Mint rektor, a történészprofesszor kötelességének vélte a fiatalság buzdítását a haza védelmére, még úgy is, hogy ez az egyetem létszámának igen erős csökkenését eredményezi: „[...] megint plakátban figyelmeztettem ifjúságunkat a hadügyminisztérium által az önkénteseknek adott újabb kedvezményekre. Csak 1100 beírt hallgatónk van, s ezeknek is azt kell tanácsolnunk, hogy a háborúba menjenek, nem mondhatjuk, mint Bercsényia kuruckodni akaró nagyszombati egyet. tanároknak, hogy <elég katonája, dekevés tudósa van az országnak>: hát csak maradjanak itthon tanulni.”³⁸

November 24-én amolyan örömhírként írja Márki, hogy az egyetemi ifjak újra megalakítják az Egyetemi Kört, Mánya Ferenc – volt tanítványa – elnöklete alatt. Közben az ország első hadikölcsönében részt vesz úgy az egyetem, mint a tanárok egy része is (Márki egy jelentős összeggel, 1000 koronával járul hozzá, az egyetem pedig 28.000 koronával vesz részt).³⁹ Az otthon maradt egyetemi ifjúság amikor csak tehetett szintén dolgozott a háború ügyéért: december 6-án gyűjtést szerveztek a Vöröskereszt részére, így 7000 koronával tudták támogatni a háborús betegeket és sebesülteket.⁴⁰

1914. december 19-én a VKM kijelentette, hogy azon egyetemi polgárok, amelyek bevonultak „*tényleges katonai szolgálatra*” még október 31-e előtt (illetve az önkéntesek a félév alatt bármikor) a félév végéig kérelmezhetik az egyetemi tandíjaik visszafizetését. Emellett megerősítették a tanulmányi félév beszámításáról szóló korábbi ígéretüket, valamint ezt kiterjesztették azon érettségist letett fiatalokra is, akik a behívásuk miatt nem tudtak beiratkozni az egyetemre. A minisztérium ezen engedményeket 1915. január 22-én még azzal is kiegészítette, hogy a hadbavonult végzős orvostanhallgatók fronton töltött ideje bele fog

³⁵ Ferenczi: i. m. 332.

³⁶ Erdész: i. m. 438.

³⁷ Márki Sándor állítása szerint ekkor már 230 várakozó önkéntesjelöltet jegyeztek. Erdész: i. m. 438.; Márki: i. m. 19.

³⁸ Erdész: i. m. 440.

³⁹ Uo. 446.

⁴⁰ Uo. 447.

számítani a kötelező egyéves kórházi gyakorlat idejébe is.⁴¹ Márki a rendeletekre reagálva: „[A miniszteri tanács határozata] *már az egyetem és tudomány rovására menő engedményeket tesz vitéz fiainknak. No, de majdnem öthavi küzdelmeik után megérdemlik – s én is nagy felelősségtől szabadultam meg, mert kitűnt, hogy éppen nem áltattam a fiúkat.*” Érdekes adalék egyes budapesti gyógyszerészhallgatók levele a kolozsvári egyetem rektorátusa számára, melyben az áll, hogy következő félévtől Kolozsváron kívánnak tanulni, mert itt jobban törődnek a katonákkal.⁴² Az a bizalmas miniszteri rendelet ugyanakkor, amely fenntartja a lehetőségét az egyetem központi épületének teljes átengedésére a sebesültek számára, aligha engedte nyugodni az egyetem vezetőségét, még úgy is, hogy Márki december 30-án legalább az egyetem pénzügyi helyzetével elégedett: „*a miniszter a mostani sanyarú viszonyok közt is kiutalt 20 000 koronát fogászati és 500 koronát törvényszéki orvostani intézetünk részére. Pénz dolgában egyetemünknek még idáig nem volt fennakadása.*”⁴³

Már az 1915-ös év legeleje sem eseménymentes, rögtön január 2-án avatott az egyetem két hadidoktort, akik csak sietve tértek haza a harcterről, felavatásuk után pedig rögtön távoztak. Közben az otthon nyugalmában is a háborús célokat táplálta több háztartás, Márki felesége és unokái például hósapkákat, érmelegítő karmantyúkat, térdvédőket kötnek, és ingeket, alsóneműket készítenek. „*Öt hónap óta ez a főfoglalkozása, s mindent az őt jellemző pontossággal készít el...*”⁴⁴ Még az év első hetén beköltözött ugyanakkor a Landwehr-kórház 250 sebesülttel a Mensa Academica épületeibe (amely innentől a háború teljes idejére katonakórházként funkcionál, gyakorlatilag csak egy ebédlőt hagytak meg a Mensa dolgainak raktáraként), így kiszorítva a diákságot.⁴⁵ Ugyanígy a Református Gimnázium is át kellett adjon helyiségeket, viszont a saját intézetükből kiszorult VII. és VIII. osztályos diákoknak az egyetem Márki javaslatára tudott helyeket biztosítani (január 25. és május 31. között a központi épületben az orvosi és a bölcsészeti kar engedett át 1-1 termet)⁴⁶, „*így nekem is jobb, mert megtoldhatom a rektori munkaidőt*” – írja.⁴⁷ Mindeközben elkezdődtek az egyetem Aulájában a háborús délutánok előadássorozata⁴⁸, melyből befolyó adományokat a Vöröskereszt javára

⁴¹ Márki: i. m. 21–23.

⁴² Erdész: i. m. 451.

⁴³ Uo. 451.

⁴⁴ Dicséri Márki Sándor a felesége munkáját. Erdész Ádám (szerk.): Márki Sándor naplói. 1915-1919. IV. kötet. Gyula, 2023, Békés Megyei Levéltár. 20.

⁴⁵ Puskás – Puskás: i. m. 139

⁴⁶ Márki: i. m. 39.

⁴⁷ Erdész: i. m. 20.

⁴⁸ Az aulában 12 egyetemi tanár tartott felolvasásokat (ezek szövegeit később Márki Sándor összegyűjtötte egy kötetbe). Márki: *A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története...* 100.

ajánlják fel, ugyanakkor pár nappal később az egyetemi tanács azt is elhatározta, hogy vasárnaponként is előadásokat tartanak⁴⁹, ezúttal a lábadozó köztiszteknek elfoglaltságként.⁵⁰

A hadügyminiszter a hónap végén arra utasította az egyetemet, hogy a most behívandó hallgatóknak március 31-én már aláírják bizonyítványukat (tehát jóval hamarabb a félév befejezése előtt), majd vizsgálatokra s szigorlatokra bocsájtják őket. Az ellenkezések ellenére az egyetemi tanács keze gyakorlatilag kötött volt a helyzetben, így elfogadta a javaslatot, majd később a VKM is beleegyezni kényszerült.⁵¹

Említve volt már a botanikus kert helyzete, mely kiépítése különböző botrányok miatt nem sikerült a háború kitörése előtt. Mégis, a kert egy fontos szerepet töltött be a háború alatti élelmezésben. Február 7-én Márki Sándor lejegyezte, hogy engedélyt adott a kert igazgatójának és az egyetem egyik tanárának, Dr. Györffy Istvánnak, hogy a kert területén konyhai növényeket termeljenek a Vöröskereszt számára, hiszen „*nagy szükség van effélére a mostani nagy drágaságban*”.⁵² Értékesítették ugyanakkor a többszáz cserépnyi virágot is, s a befolyó pénzt ugyanúgy a Vöröskeresztnek adományozták. A bevonuló katonáknak nemzetiszínű szalaggal átkötött csokrokat küldtek, de virág adományaikat a Mensa épületében levő lábadozók is élvezhették.⁵³ Nem kis feladat volt a kert fenntartása, egyrészt nagy területe miatt (17.000 négyzetméter), másrészt Walz kertinspektor halála és Gürtler Kornél kertész, valamint a segédkertész besorozása miatt.⁵⁴ Elmondható ugyanakkor, hogy a több tonnányi és több ezer koronányi értékű zöldség⁵⁵ feltétlenül hasznos volt a lábadozók és sebesültek élelmezésében, és újabb példája annak, hogy az egyetem minden követ megmozgatott a háborús cél érdekében.

Február 20-án Posta Béla már a Mensa teljes lefoglalásának hírével jött, a fizető egyetemista lakók egy részét internátusban próbálták elhelyezni, de többnyire magánházakhoz lettek utasítva. A szegényebbek közül heten teljes ellátás nélkül maradtak, számukra a rektorátus fejenként és havonta 35 koronát utalt ki. *Valóban, ez a nehéz esztendő elvadítja ifjainkat az egyetemtől*”⁵⁶ – mondja Márki, aki személyes írásaiban többször tanúbizonyságot tett arról, hogy igencsak szívén hordozza úgy az egyetem és a háború, mint az azt megszenvedő diákság sorsát.

⁴⁹ Az első ilyen előadást február 14-én tartotta meg Cholnoky Jenő egyetemi földrajzprofesszor.

⁵⁰ Erdész: i. m. 21.

⁵¹ Uo. 23-24.

⁵² Uo. 23.

⁵³ Márki: *A háború első éve...* 197–198.

⁵⁴ Uo. 199.

⁵⁵ Toth Szilárd: „Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben”. *Per Aspera Ad Astra*. V. évf. (2018.), 2. sz. 171.

⁵⁶ Erdész: i. m. 25.

A rektor kérelmezte március 5-én a tizedféléves orvostanhallgatók szabadság idejének a szigorlatuk letevésének érdekében április 20-ig való meghosszabbítását, amire 13-án elfogadó választ kapván, az egyetem 30-40 orvos szigorlót várt haza a csatáterről. Az orvosi kar viszont továbbra sem helyeselte a helyzetet, a diplomákat csak utólagos kollokviumokban és póttanfolyamokban való részvétel megfogadásával akarta kiadni, amibe várhatóan a minisztérium nem egyezett bele, hiszen az további szabadságolást kívánt volna meg az orvosok részére.⁵⁷ Március 21-én Bánffy Zoltánné a Vöröskereszt nevében egy ortopédiai intézet felállítására kérte a minisztériumot, így a háborús szükséglet az egyetem számára egy új intézet felállításának esélyét teremtette meg.⁵⁸ Az ortopédiai intézet ügyében az orvostudományi kar március 30-án már egy részletes emlékiratot terjesztett fel, a minisztérium is indokoltnak vélte a felállítást, tekintettel a háborús rokkantak növekvő számára.⁵⁹

Április másodikán az egyetemi rektorátus értesítést kapott a minisztériumtól, hogy az 1891., 1895., 1896. években születettek behívását a kitűzött április 15-i dátumról elhalasztják, így azoknak az előadásokra járniuk kellett. „*Mennyi kapkodás*” – említi Márki. Még előtte sikeresen megtartották az utolsó délutáni háborús előadást is, 4800 koronát sikerült összegyűjteniük az egyetem tanárainak. A következő jelentős mozzanat az egyetem életében az április 15-i doktoravatás volt, amikor 33 katona kaphatta meg doktori képesítését. A tanári gárda igen lepődött volt, mivel az igazán rövid alatt, ami a szigorlatot letévők rendelkezésére állt kitűnően helyt tudtak állni.⁶⁰

A májusi hónap az egyetem berkein belül többnyire különösebb események nélkül telt el. Márki a naplójában az olaszok hadüzenetét külön megkommentálja: „*Pünkösöd, – a taliánok hadüzenetének napja. Mondhatom, a közönség a szerb hadjárat okát is erkölcsösebbnek tartja az övékéénél, amely elé mindenki teljes bizalommal néz.*”⁶¹ Márki feljegyzései remekül szemléltetik – és fogják is végig a következő évek során szemléltetni – azt, hogy hogyan állt a köznép, vagy akár az egyetem (a kettő gyakorlatilag kivétel nélkül megegyezik) az idő múltával a háború létéhez. 1915 még mindig a remény, és a dicsőséges hadászat éve, az egyetem tudatosan áldoz erejéből és energiájából a háborús célokért, és hasonlóan tesznek a kötelékébe tartozó tanárok és személyzeti egyének is. Ugyanakkor a napilapok tudósítására szomjazó köznép is még mindig éljenzi a háború jelszavát, virágkorát éli a kávéházi élet,

⁵⁷ Uo. 29.

⁵⁸ Uo. 28.

⁵⁹ Márki: i. m. 49.

⁶⁰ Uo. 30.

⁶¹ Erdész: i. m. 35.

melyek asztalainál a kártya mellett nincs jobb téma a hadisikerek és a front alakulásának kivesésére.⁶²

1915 májusában sorozták be az 50. életévét betöltő Gyalui Farkas egyetemi könyvtárigazgatót, a 18 esztendősi fiával egyidőben. *„Az időseket a legnagyobb szigorral, válogatás nélkül rángatták be, valami 80%-át, így engem is. [...] Mikor Jenőt sorozták s alkalmatlan volt, az ezredes, aki a bizottság elnöke volt, reámordult, bezzeg édesapja alkalmas volt.”* Gyaluit még aznap feleskették, de később Márki Sándor közbenjárására felmentették a frontszolgálat alól.⁶³

Még a hónap folyamán megválasztotta a zárt egyetemi tanács Tangl Károlyt a következő rektornak, a hónap végére pedig véget értek az egyetemi előadások erre a tanévre. Az egyetem alapításának évfordulóján évzáró közgyűlés helyett csak tanácsülés volt, a rektor a következő sorokkal jellemezte a helyzetet: *„hogyan öltünk díszruhát, miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mindelőbbre s fegyvereik éle kicsorbult az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben?”*⁶⁴

Az 1914-15-ös tanév az egyetem addigi legnehezebb és legkimerítőbb éve volt. Az egyetem kötelékébe tartozók közül 2236 személy lett besorozva (1914-ben a jog- és államtudományi karról, 467-en az orvostudományi karról, 146-on a bölcsészettudományi karról, 43-an a matematikai és természettudományi karról, 73-an a gyógyszerészképzőből, illetve a hallgatók mellett 340 bekeblezett doktor és 170-en a tan- és segédszemélyzetből)⁶⁵, amelyekből aligha 100-an, ha kaptak ideiglenes felmentést a katonai szolgálat alól, a kritikusan kulcsfontosságú pozíciójukra hivatkozva. A 2236 emberből 105-en haltak az első háborús év alatt hősi halált. Az 1914. augusztusi nagyobb sebesülthullám érkezésekor az egyetem még 400 ágyat tudott biztosítani⁶⁶, majd a Pasteur-intézet és az egyetemi Kór- és Gyógyászati Intézet átengedése után további 600 ágyat. Decembertől a tanév végéig összesen 5390 sebesültet és 3805 polgárt láttak el az egyetem kötelékéhez tartozó klinikák és intézetek, ezekből összesen 126-an hunytak el. Az egyetemi év alatt történt vizsgálatok száma (1287) is csökkent az előző tanévhez viszonyítva (3795), viszont az 1914-15-ös háborús tanév alatt nagyobb arányban mentek át a hallgatók, ez az adat is többek között szemlélteti azt a fokozott fegyelmet, amit az egyetemi ifjúság gyakorolt a háborús időkben. Apadt ugyanakkor a doktori felavatók száma

⁶² Ferenczi: i. m. 327.

⁶³ Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Kolozsvár, 2013. 99–100.

⁶⁴ Márki: A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története... 99.

⁶⁵ Márki: *A háború első éve...* 29–30.

⁶⁶ Ferenczi: i. m. 332.; *Kolozsvári hírlap*. 1915. január 13. 3–4.

60%-al, kivéve az orvosi kar esetét, ahol 45%-al emelkedett, bár az ő helyzetükben erős befolyásoló tényező a hadvezetőség parancsa és a szigorlatok idejének megtartásába való beleszólása a minisztériumnak (így meglazulhattak a tanári elvárások normái) – természetesen a nagyobb hadidicsőség fényében motivált orvosnövendékek tényezője sem elfelejtendő.⁶⁷

Már az egyetemi tanév elején megtett egyetemi tanácsi határozatból tudjuk, hogy a tanév folyamán kevesebben jutottak ösztöndíjhoz (mivel azok egy részét a hadbavonult katonahallgatók megtartották), ugyanakkor érdekes adat, hogy a sok szempontból engedékenyebb kritériumokhoz kötött tandíjmentességet sem igényelték annyian, mint a korábbi években (pedig a felívelő inflációra való tekintettel az egyetemi vezetőség mindenképp arra számított, ezért is próbáltak kezdeményezni ez ügyben).⁶⁸ A tanári fizetések is megérezték a hadiállapotot (habár egy egyetemi tanárnak még mindig aligha volt oka a panaszra⁶⁹), ugyanakkor pedig az egyetemi rektor fizetése is jelentősen lecsökkent, egész pontosan az előző évi juttatás negyedét sem érte el, állítja Márki azon feljegyzésében, amelyben az újabb hadikölcsönre szánt összeget taglalja.⁷⁰

A júniusi hónap – habár az ifjak számára szünidő – sem telt eseménytelenül az egyetem berkeiben. Június 4-től a főépületbéli Atlétikai Klub helyiségei a katonaság helyett innentől a lábadozó betegeknek adtak szállást.⁷¹ A hónap második felében a rektor engedélyével a lábadozó katonák elkezdtek látogatni az egyetem gyűjteményeit, „*az állattani intézetben Apáthy jelentése szerint három napon át 200-an jártak*”, állítja Márki. Ugyancsak a napokban kapott a történészprofesszor egy bizalmas információt a térparancsnokság részéről vejének köszönhetően, miszerint egy román támadás esetében Nagyszebent kiürítik, ugyanakkor az egyetem központi épülete helyet kényszerű adni a hadtestparancsnokság részére, amely legalább 42 szobát igényel. Pár nappal később már nemzeti zászlók lobogtak az egyetem minden épületén, Lemberg bevételének az ünneplésére.⁷² 25-én Schmidt Henrik bölcsészeti dékán dühösen hangot adott azon panaszának, miszerint Cholnoky Jenő földrajztudós „*az Alföld tudom. kutatásának ürügye alatt Pest megyében szoknyák után szaladgál, az indexeket is ő írta alá helyette, félévenként csak néhány órát tart meg, s távolléte miatt most doktorátus*

⁶⁷ Karády Viktor: „Az egyetem diáksága”. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022. 425–426.

⁶⁸ Márki: i. m. 72.

⁶⁹ Toth Szilárd: „Az egyetem, a város és Erdély kapcsolata”. In: Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921.* Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022. 638.

⁷⁰ Erdész: i. m. 36.

⁷¹ Márki: i. m. 39–40.

⁷² Erdész: i. m. 39.

sem tartható.”⁷³ Ezen feljegyzései Márkinak különösen értékesek, hiszen egyrészt tényeket is közöl (Cholnoky kutatása), másrészt a tanárok közti kapcsolatot is remekül szemlélteti. Másnap tartották a doktoravatásokat, a feljegyzések alapján csak 13 kandidátus volt, míg máskor ilyenkor közel 100-an is voltak. Ugyanezen feljegyzésekből tudjuk, hogy 1915. június 26-ig az egyetemnek 58 hősi halottja volt.⁷⁴

A júliusi hónap elején a rektor ismét át kellett adjon egy tantermet (a központi épület legnagyobb, „IV.” termét), ámbár ezúttal a gyulai 2. és a kolozsvári 21. honvéd gyalogezredek egyesített önkéntesi iskolájának és azok több mint 250 tanulójának.⁷⁵ Július 6-tól megjelentek Márkinak a doktoravatásokon elhangzott beszédei 2000 példányban *„Háborús beszédek”* néven, amiből a fejenkénti 1 koronányi befolyó összeget a hazatérők doktorátusi költségeinek a pótlására terveztek fordítani.⁷⁶

Mindenképp Márki Sándor kiváló rektori tevékenységét jellemezi a július 28-i elszámolása, miből kiderül, hogy az egyetem az évet 31.682 korona és 36 fillér megtakarítással zárta, illetve emellett az intézeteknél is maradt 5-6000 koronányi megtakarítás⁷⁷: *„Garasos rektor voltam, de hát a háborús esztendő kötelességemmé tette a gazdálkodást, s talán első eset, hogy – bár egyetlenegy lényeges tétel sem maradt fedezetlenül – az egyetem az átalányból ennyit adhat vissza az államnak. Jobb időkben majd kipótoljuk.”*⁷⁸ Augusztus 12-én a minisztérium az egyetem képviselőivel tartott értekezlet során kijelentette, hogy a háború lezárása után a rokkant tisztek és tisztjelöltek érettségi bizonyítvány nélkül is beiratkozhatnak az egyetemekre és más főiskolákra. Talán még mindig az az időszak volt 1915 augusztusa a világégésnek, amelyben úgy a bevonulásra váró és a fronton szolgáló ifjak, mint az otthon maradtak olyan módon hittek a háború sikerességében, hogy nem feltétlenül gondolkodtak a sérülés, vagy az esetleges halál lehetőségeiben. A VKM rendelete mégis azok számára is bizalmat adhatott, akik a háborús helyzetet valamivel realistábban szemlélték.⁷⁹

Augusztus 11-én tudta meg az egyetemi tanács, hogy egy új határozat értelmében az egyetemi tanárok is bekerültek azon hadisegélyadóra köteles polgárok közé, akik jövedelme

⁷³ Uo. 40.

⁷⁴ Uo. 40.

⁷⁵ Márki: *A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története...* 101.

⁷⁶ Erdész: i. m. 41.

⁷⁷ Makkai külön kiemeli, hogy az eddigi hiányokkal ellentétben, az egyetem az első háborús év alatt 38.000 koronát tudott visszafizetni az államkasszába. Makkai László: *A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. In: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. K. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 166.

⁷⁸ Erdész: i. m. 43.

⁷⁹ Márki: *A háború első éve...* 31–32.

nagyobb, mint évi 20.000 korona. Márki rektori elszámolásaiból tudjuk, hogy még a rektor fizetése sem érte el ezen összeget, így egyértelműen következtethető hogy egy rangosabb egyetemi tanár sem kereshetett ennyit a háborús időkben.⁸⁰ Augusztus 14-én a városházán értekezletet tartottak az iskolák vezetői a katonai beszállások alól való felszabadulásuk ügyében, míg az egyetemen „*amely lábadozóknak, betegeknek és sebesülteknek ad szállást, minden úgy marad, ahogy a háború óta van*”, írja Márki. A hadügyminisztérium is valamelyest erre válaszul értesítette az egyetemet, hogy ezentúl a katonai dolgokban a magyar egyetemek közegészségügyi intézeteitől is kér szakvéleményt⁸¹. Miután az egyetem hatáskörébe tartozó intézetek és klinikák javarészt elfoglalták katonai célokra, ezen ígéret már pusztán halottnak volt a csók.

Márki augusztus 24-én átadta a rektori méltóságot Tangl Károly professzornak. Röviden értékeli az évét, említi, hogy felesége örül a legjobban, hogy végre megszabadult rektori kötelességeitől (több helyen volt érezhető feljegyzéseiből, hogy felesége nem örül a történész túlzott munkamoráljának, a rektori címe miatt pedig még több időt töltött hivatalában és a munkaasztal mellett), mások pedig „*szerencsés összetalálkozásnak mondták, hogy világtörténelmi időkben az egyetemet éppen a világtörténelem tanára vezette. A praktikusabbak azonban azon sajnálkoztak, hogy alig negyedrésnyi jövedelmem volt, mint egy-egy korábbi rektornak. No, de hiszen Tanglnak alkalmasint még kevesebb lesz, és a rektorság nem is üzlet, hogy ebből a szempontból ítéljék meg.*” Ezen időkben szerény és odaillő felfogás volt ez, hiszen a rektori cím megannyi felelősséggel és munkával járt, amit a korábbi években odaillő fizetés is honorált, a háború alatt viszont az egyetem vezetője alig keresett többet az intézmény felsőbb rangú tanárainál.⁸²

II. 3. Az 1915-1916-os tanév

Szeptember 18-ig, körülbelül 2 héttel az új egyetemi tanév megnyitása előtt még csupán 450-en iratkoztak be az egyetemre, Tangl rektor akkori számításai szerint ez a szám semmiképp sem lesz több 6-700-nál az első félévben, mivel már a 18 éveseket is besorozták. Külön említik a 100 beírt női hallgatót is, amely rekordjelenség volt az egyetem történetében. Közben Márki a Református Gimnázium immár VIII. osztályában is megkezdte az önkéntes tanítását a magyarság történetéből heti 3 órában: „*helyiségünk (a régi épületben) szűk és nyomott, alig*

⁸⁰ Erdész: i. m. 45.

⁸¹ „*Előbb is megtehetette volna!*” Uo. 45.

⁸² Uo. 47.

*mozoghatunk, de hiszen több fiú október 15-én úgys katonának megy, s így az lesz a baj, hogy jobban férünk.*⁸³

Az 1915-16-os tanévet Tangl Károly rektor október 2-án nyitotta meg, összesen 703 beírt hallgatóval, ismételten közönség nélkül, nem közgyűlésen, hanem csak egy tanácsülésen, így a fizikának a világháborúban való szerepéről szóló székfoglaló értekezését sem tartotta meg (megfigyelhető, hogy a tudományos élet középpontjába került a világháború, szinte bármely diszciplína tanárai próbálják a háborút a saját tudományterületükön keresztül megmagyarázni vagy elemezni).⁸⁴ A hadseregparancsnokság már a tanév elején lefoglalta az egyetem megannyi hivatali helyiségét, illetve tantermét egyes hivatalainak az elhelyezésére, de így összeszorulva is képes volt az egyetem folytatni a munkáját.⁸⁵

A sok terhelő körülmény és az egyetemi életet hátráltató intézkedés mellett néha víg sorokat is jegyezhetett le Márki a naplójába, például az október 9-i bejegyzésében olvashatjuk tanári közösségük egyik új nagy örömét: *„Világháború kellett ahhoz, hogy olyan szenzációja legyen kávéházunknak (New York), mint a mai: az olvasószoba legsötétebb sarkában levő asztalunk fölé ma egy függő villámlámpát kaptunk. Talán jutalmul, hogy nem vándoroltunk ki a Kikaker kávéházba.*”⁸⁶ A New York kávéház és az ahhoz végig hűséges egyetemi tanárréteg kapcsolatáról a történész sokszor ír, pusztán ezen tér történetén végigvonulva is elemezhető lenne a háború és annak a (inkább felsőbb rétegű) társadalmi életre való kihatása.

Az év vége fele a város (és érthetően az egyetem is) egyrészt a beözönlő, frontot megjárt katonák miatt, másrészt belső élelmezési és szanitárius gondok következtében egyre több járványnak lett kitéve. November 29-én írja Márki, hogy a Református Gimnáziumot (ahol ő önkénteskedik) bezárják 1916. január 3-ig: *„Így nagy feladat lesz érettségire vinnem a fiúkat.”*⁸⁷ December 12-én már tífuszvédelemről ír, a vezetéki víz sem biztonságos már, csak forralva szabadott meginni. Az ezt követő napon ugyanúgy a tífusz miatt bezárták az iskolákat, s habár az egyetemen még tartották az előadásokat, az alapból jóval kisebb létszámot tovább csökkentette a tény, hogy a szintén bezárt bentlakások lakóit kénytelenek voltak hazaengedni már a téli szünet előtt.⁸⁸

Kolozsvár határában levő földek jelentős része legelő és kaszáló (tehát mezőgazdaságra kevésbé alkalmas), mindemellett a gyenge vasúti összeköttetés (ami gyakran telis-tele volt a

⁸³ Uo. 50-51.

⁸⁴ Márki: A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története... 102.

⁸⁵ Uo. 103.

⁸⁶ Erdész: i. m. 52.

⁸⁷ Uo. 58.

⁸⁸ Uo. 60.

frontra szállított katonákkal) miatt akadályozva volt a gabona és liszt behozása a városba. A szituáció már rögtön az első háborús évben ezen cikkek (és más élelmezési alaptermékek) iránti növekvő igényt eredményezett, ami miatt nem maradhatott el az erős áremelkedés sem. Erre megoldásul – a sorozatos kereskedői visszaélések miatt – maximalizálni kezdték az árakat.⁸⁹ 1915. július 5-től már bevezettek heti két hústalan napot (kedd és péntek), december 11-től pedig megtiltották a kifli és zsemle sütését is.⁹⁰ „A kávéházból a mai nappal a kifli ismét eltűnt. A búzával való gazdálkodás egyelőre abban nyilvánul, hogy kétakkora kalácsot vagy kenyeret adnak.”⁹¹ 1916. január elején kezdetét vette a városban a kenyérjegyrendszer (később ez kiterjesztődött zsírra, tejre, cukorra, kávéra, szappanra, rizsre, és vajra is): „a kenyérjegy első napján, a kávéházban, melyben a hadjárat sorsát intézzük, kenyér nélkül ittuk meg uzsonnakávéinkat.”⁹² A történetek lineáris ütemét kicsit megszakítva ugyan, de remek betekintést ad Gyalui Farkas visszaemlékezése 1916 nyarára, amikor az áruforgalomban való visszaélések már egy tarthatatlan szituációt eredményeztek a városban: „a város egy poloskatáborrá alakult át, minden eladó nyúzott. A háború... lehetővé tette, hogy valaki, ha csak valamit tudott venni, azt oly drágán adja el, amint akarta, aki megvette, szintén mértéktelen nyereséggel akart túladni rajta más kereskedőnek.”⁹³

Jól mutatja a komoly létszámfogyást az egyetemen (a második félévben már csak 583 hallgató – még úgy is, hogy a Kolozsváron élő beteg, rokkant, vagy helyi szolgálatra alkalmazott katonahallgatók is beiratkozhattak⁹⁴), hogy amikor Márki elkezdte január 24-én a második féléves előadásait az egyetemen, akkor „egy apáca, egy kisasszony és nyolc reverendás kispap” volt jelen a Német Birodalom történetéről szóló kurzusán.⁹⁵ Ugyanígy nem kellett aggódni már a hely szűke miatt a Református Gimnáziumban sem, hiszen Márki ottani tanítványai „azt hiszik, hogy a februári sorozáson, 3 kivételével mind beválnak”. 51 tanítvánnyal kezdte meg az előző tanévben az órákat, ezen sorok írása alatt 26-an voltak, és várható volt, hogy ez a létszám a közelgő sorozást szintén megtizedeli.⁹⁶

Márki ebben a tanévben rektorhelyettes volt, mégis, Tangl rektor betegeskedései és gyakori kényszerű távolléte miatt (Budapestre utazott beteg testvéréhez) ismét vállalnia kellett a rektori feladatokat. Épp Tangl távollétében érte az a kellemetlen kérés is a 23.

⁸⁹ Ferenczi: i. m. 333.

⁹⁰ Uo. 338.

⁹¹ Erdész: i. m. 60.

⁹² Uo. 67.

⁹³ Gyalui: i. m. 200.

⁹⁴ Márki: i. m. 102.

⁹⁵ Erdész: i. m. 67.

⁹⁶ Uo. 69.

honvédgyalozezred részéről, hogy a tartalékos tisztek iskolája számára szolgáltatson az egyetem 4 hétre és egész napi használatra egy termet. Ezen a ponton már az egyetem nemcsak, hogy nem rendelkezett üres termekkel, de amit még használhatott sem volt már kimerítően elég önnön működésére. A kényes szituációt még az is tetézte, hogy a 23. gyalozezrednél volt két haláleset a kérés előtt nem sokkal kiütéses tifuszból, s „*a baj esetleges behurcolásáért felelősséget senki sem vállalhatna.*” Miután Haller polgármester kijelentette, hogy a 23. honvédezred tisztikara egyáltalán nem érintkezett fertőzött betegekkel, Márkinak engednie kellett, és helyet szorított a katonáknak a főépület II. emeletén a IV. számú Jogtudományi Karhoz tartozó teremben.⁹⁷ Egy másik – már egy ideje húzódó – kényes eset a fabeszerzés kapcsán érte Márki rektorhelyettest. Eleinte Weinfeld cégétől kívánta az egyetem beszerezni a fát, de az nyerni próbálva az alkalmon, egy átlagárhoz képest jóval magasabb, 10.000 koronás előleget követelt. Ezt az akadályt viszont már sikerült hárítania, mivel a minisztérium beleegyezett a szerződésbontásba – habár, a fát még mindig nem tudták, hogy honnan szerezzék be. Márki február 21-én meglátogatta, az immár életveszélyben átesett Tangl rektort, aki helyeselte a rektorhelyettes döntéseit az elmúlt időszakban, és Márki szavaival élve „*azt hiszem, maga is örül, hogy megszabadítottam a kellemetlen felelősségtől, s magamra vettem az ódiumot.*”⁹⁸

A fűtés nem csak az egyetem életében volt egyre nagyobb probléma, hanem (annál inkább) a magánházak fűtése is a háború folyásával arányosan nehezedett. A tehetősebbek – például Márki említi, hogy veje 900 vagy 1000 korona ellenében gázfűtést vezetett be a házukba – alternatív megoldásokat kerestek, az alsóbb rétegek muszáj volt a fával való fűtés mellett maradjanak, és annak hiányában, elviselni a gyengébben fűtött szobát. Márkiék a zöltséget is megpróbálták maguknak megtermelni: „*9 melegágyunkban a vetemények már szépen megeredtek. Palántáról idején kell gondoskodni.*”⁹⁹

Az Orvostudományi Kar nagy „öröme” a VKM a hadügyminisztérium sürgetésére ismét megengedte március 7-én a kilencféléves fronton szolgáló orvoshallgatóknak, hogy rövid szabadságolással hazatérve doktorátust tegyenek. Márki a rendelet olvasata után meg is látogatta Imre Józsefet, az akkori orvoskari dékánt: „*hadd lássam, hogyan örül a legújabb hadi doktoroknak*”. Imre József csak annyit tudott felettebb felháborodottan hozzátenni a minisztérium intézkedéséhez, hogy az új „*hadidoktorai*” rendre fognak bukni.¹⁰⁰

⁹⁷ Uo. 69–71.

⁹⁸ Uo. 72.

⁹⁹ Uo. 74.

¹⁰⁰ Uo. 74.

Mivel március 20-tól visszatért a már felépült Tangl Károly rektor, ezért Márki feljegyzései is sokkal ritkábban említik az egyetem belső működésével kapcsolatos történeteket. Május 13-án a Református Gimnázium VIII. osztályában megtartották az előrehozott hadiérettségit a diákok egy részével: *„Jól felelgettek. Az igazgató az osztály színe előtt, szép szavakban köszönte meg kétesztendei „háborús” közreműködésemet, mire pár szóval válaszoltam.”*¹⁰¹ Később, június 23-án, az egyhavi előkészítő tanfolyam után¹⁰² Márki részt vett úgy a Katolikus Gimnázium (mint Státus képviselő), mint a Református Gimnázium (mint kérdező) érettségi vizsgálatain. Az ifjak egy része a csatatérről tért haza az 1 hónapos felkészítőre és az érettségi tételre, a fiatalok másik része pedig most készült bevonulni. *„Elég jól, sőt, néha meglepően jól felelgetnek”*¹⁰³ – írta Márki.

Mindeközben továbbra is gyakoriak voltak a hamis hírterjesztések. Június 17-én este elterjedt a városban Papp ezredes dicsőséges győzelme Csernovicnál az oroszok felett, holott, 18-án már ennek a teljes ellentétét lehetett olvasni és hallani, azaz a valóságot: az oroszok szorították ki a király csapatait Csernovicból.¹⁰⁴ Augusztus 8-án Márki veje ismét az egyetem esetleges lefoglalásának hírével nyugtalanította apósát. Tudták, hogy ez a romániai háború előjele, de a helyzet még mindig bizonytalan volt, hogy *„velünk vagy ellenünk lesznek-e a brátyék”*. 21-én már *„teljes csöndben sok mindenféle hadifőlszerelést szállítanak; ma pl. 79 000 liter benzint és 20 teherautót.”*¹⁰⁵ Augusztus 24-én lejárt Márki rektorhelyettesi megbízatása. Büszkén lejegyezhetette, hogy a két háborús tanévben, amelyekben ráadásul rektori és prorektori feladata is volt az egyetem életében, egyetlen munkanapot sem mulasztott, ha betegeskedett, akkor az ágyából is, de dolgozott. *„Adminisztrációra azonban nem vágyom többé”*¹⁰⁶ – foglalja össze kimerültségét a 63 éves történészprofesszor.

Az 1916. augusztus 27-i román hadüzenet az Osztrák-Magyar Monarchia ellen nyilvánvalóvá tette, hogy a románok támadása már csak rövid idő kérdése. Márki 28-i feljegyzésében tévesen írja, hogy a román háború hadüzenet nélkül tört ki, Erdély helyzetét ugyanakkor hátrányosnak ítéli meg: *„Erdély katonai védelme, bár a főhadiszállás itt van, a lehető leggyámoltalanabbnak látszik.”* A történész említi azt is, hogy értékpapírjaikat, ékszereiket, ezüstitárgyaikat, némely ruhadarabot és okirataikat leadták őrzésre az Erdélyi Banknak, amely azokat Budapestre fogja szállítani. Ismét megbénult a vonatszállítás, a

¹⁰¹ Erdész: i. m. 86.

¹⁰² Márki beleegyezett az egyhónapos érettségi felkészítő tanfolyam megtartásába is, hiszen az egyetemen a második félév véget ért, és a Református Gimnáziumban levő diákjai iránti kötelességérzet úgyszintén hajtotta.

¹⁰³ Erdész: i. m. 92.

¹⁰⁴ Uo. 91.

¹⁰⁵ Uo. 98–99.

¹⁰⁶ Uo. 100.

magánszemélyeknek egy ideig lehetetlenné vált a vonattal való utazás, így egy ideig nem tudott a következő tanév rektora, Lukács Adolf sem hazatérni Kolozsvárra. Márkíra jellemző nyugalmat láthatunk a sűrű napról tudósító sorok végén: „*a bajban is megnyugvás egy nemével fogadtuk, hogy a szomszédokkal való gyűlölködés régi sebe megérett az operációra.*”¹⁰⁷

Röviddel a hadüzenet után átkelt a román hadsereg a határon Predealnál. A román betörés hírére Kolozsvárra is menekültáradat érkezett, voltak akik gyalog, voltak akik a zsúfolásig telt vonatokon, és olyanok is akik szekéren érkeztek. Sokan magukkal hoztak, amit csak bírtak (bútorok, mindenféle értéktárgyak, állatok). A hirtelen megérkezett tömeg még inkább gátolta az egyébként is élelmezési gondokkal küszködő város ellátását, de a behozott tenyészállatok régóta nélkülözött hússal látták el a városlakókat, így tudták például a marhahúst is a maximalizált ár alatt értékesíteni ismét. Az elszállásolás is több gondot jelentett, s habár a városvezetés felszólította a tehetősebb és üres szobát nyújtani tudó lakosságot az önkéntes befogadásra, a kezdeményezés nem járt sok sikerrel. A menekültek zöme az utca közepén, a sétatér gyepén, vagy a szekerek alatt aludt, csak kevés szerencsésnek adatott meg, hogy befogadják lakásaik falai mögé. A város menekültirodát létesített, amely liszt- és kenyérutalványokat adott, melyeket a város különböző pontjain felállított népkonyhákban lehetett meleg ételre váltani. Érthetően, az ingyen meleg étel reményében menekültek ezrei álltak egész napos sorokat a jegykibocsátó hivatal előtt, sokuk hiába.¹⁰⁸

Szeptember elsején ismét arról ír Márki, hogy rémhírek terjengenek Nagyszeben románok általi elfoglalásáról¹⁰⁹, Balázsfalván pedig gyűléseket tartanak. Gyalui Farkas, az egyetemi könyvtár igazgatója pedig azt újságolta, hogy úgy hallotta, az egyetemet Budapestre viszik (bár nem teljesen tudván, hogy ez alatt mit értenek, a tanárok ezt úgy értelmezték, hogy lehetséges, hogy a Kolozsvári Egyetemen beírottak Budapesten folytathatják tanulmányaikat).¹¹⁰ Gyalui Farkas a könyvtár értékeit 11 ládába csomagoltatta, s igyekezve Budapestre tartó fuvart keresett. Nem sikerült azonban találgon, mivel a vasúti szerelvények zsúfolásig voltak tele menekültekkel. A kormánybiztos Lendvay Emilhez, az Erdélyi Bank igazgatójához irányította, aki 5-6 bútorszállítókocsit foglalt le ügyfelei s a bank számára. „*Tudtam, hogy főleg az erdélyi mágnások kincsei számára s a maguk dolgai részére volt az 5-6 vagon készen, amikor én egy felet sem tudtam kapni. [...] A bank aztán kijelentette – tudniillik egypár tisztviselő –, hogy sajnos, nem jut hely a könyvtár ládáinak. Úgy – mondtam haraggal*

¹⁰⁷ Uo. 101.

¹⁰⁸ Ferenczi: i. m. 336.

¹⁰⁹ „No, de hát megint azt halljuk, [...] hogy Nagyszeben kulcsait tegnap este 9-kor a polgármester átadta a román hadnak.”

¹¹⁰ Erdész: i. m. 104.

–, a mágnessok s a tőkepénzesek ezüstkanalainak van hely, az erdélyi múzeumi könyvtár kincseinek nincs helyük!”¹¹¹ Végül szeptember 3-án értesítették, hogy mégis tudnak helyet biztosítani, így az egymillió korona értékűre becsült ládák biztonságban jutottak Budapestre.¹¹² Októberben további 49 ládát küldött Gyalui Budapestre a Pesti Kereskedelmi Bankba és a Nemzeti Múzeum Könyvtárába. A gyűjtemény 1918 júniusában szállítódott vissza Kolozsvárra.¹¹³

Szeptember 3-án közölte Lukács Adolf rektor, hogy az egyetemi beíratásokat ismét meghosszabbították szeptember végéig. Ugyanakkor említi Márkinak, hogy útja most a miniszterhez tart, „mert a szűkebb tanács értekezlete kíváncsnak tartja, hogy ezt a félévet egyáltalán meg se tartsuk. Én ez ellen erősen tiltakoztam, s ő meg is ígérte, hogy ilyen javaslattal nem áll a miniszter elé.” Látható tehát, hogy habár a történész elfáradt az adminisztratív tevékenységeiben, de egyetemi tanári szerepét semmiképp sem kívánja szüneteltetni, a háború legelejétől az oktatás folytonossága mellett foglal álláspontot, legyenek a körülmények akármilyen zordok. Szintén ezen a napon hirdették ki a statáriumot Erdélyben.¹¹⁴

A városban teljesen elszabadultak az indulatok a statárium kihirdetése után, s „mindenki azt tudakolja, 12-én (mikor a hadizóna ideje kezdődik) csakugyan kiürítik-e a várost?” A városi közösség fejvesztését az még inkább tetézte, hogy Betegh Miklós kormánybiztos is összehakolt, Bethlen főispán pedig autót vásárolt, hogy azzal távozhasson. „Nagy idő, kis emberek!”¹¹⁵ – füzi hozzá Márki. Közben a minisztérium elrendelte az állami és a fontosabb értékek Budapestre küldését, így a rektori levéltár is ládákba került. A katonák a botanikai múzeumban is berendezkedtek már, ahol eddig a korábban kilakoltatott egyetemi kvestúra szűkölködött. Az egyetemi főépület mellett levő Farkas-utcai utakat lezárták, s szuronyos katonákkal őriztették. Az értékek elvitelére körülbelül 50 vagon foglaltak le, most kevés problémával, hiszen állami értékekről volt szó. Ugyanígy, a város megannyi háza előtt lehetett látni az utazásra előkészített ládákat (bár Márkiék nem csomagoltak). A háborús híreket addiktívan fogyasztó közhangulat délutánra már nyugodtabb volt, a németek tutrakoni győzelmének hírére, ahol elviekben 20.000 román hadifoglyot ejtettek, és több mint 100 ágyút szereztek a szövetségesek.¹¹⁶

¹¹¹ Gyalui: i. m. 157.

¹¹² Ferenczi: i. m. 337.

¹¹³ Sipos: i. m. 608.

¹¹⁴ Erdész: i. m. 105.

¹¹⁵ Uo. 107.

¹¹⁶ Uo.

Az egyetemi tanács szeptember 9-i értekezlete Tóth Lajos egyetemi referens leküldését kérte a minisztertől, azon kérdés eldöntése érdekében, hogy megnyíljon-e a tanév, s ha meg is nyílik, azt Kolozsváron tegye-e, vagy esetleg Pozsonyban. Szeptember 12-én Márki megtudta, hogy az ő szemináriumi termét is lefoglalták a katonák „*valami irodának*”. „*Igazán találgathatjuk, hol és hogy kezdjük meg az új iskolai esztendőt*” – írja ugyanazon bejegyzésben.¹¹⁷ A napokban arról is döntött Márki a szűk egyetemi tanári „*baráti*” társaságával, hogy többet nem látogatják az eddigi egyik törzshelyüket, Rácz vendéglőjét, mert egy híg tojásért 50 fillért, kettőért pedig egy teljes koronát kér, amit „*még háborús időkben is túlságosan hadiáraknak*” tartanak. „*Engem különben nem érint, – folytatja Márki – mert most csak egy darab kenyeret ettem heti 2 pohár söröm útjának egyengetésére, otthon pedig egyáltalán nem iszom szeszfélt*”.¹¹⁸ Látható, hogy az 1916-os év (tehát valamelyest a háború teljes időtartamának közepe-fele) már olyan szintű drágításokat hozott magával, amely az egyetemi tanári fizetésüket is egyre inkább spórlásra int. Természetes, hogy egyes tanárok, mint például Márki is, ezt már a háború legelején belátták (rögtön lemondott a borról¹¹⁹, de otthon veteményezett, és a fűtéssel is spórolt), de voltak, akik egy ideig még nem érezték meg a háborús infláció zord szelét.

Szeptember 16-án Márki Sándor egy lehetséges megoldást közölt Tangl Károly prorektorral az egyetem megnyitásáról. Terve szerint, a joghallgatók menjenek az igazságügyi palota tanácsstermeibe, s az egyetem dísz- és tanácstermébe, az orvosoknál maradna változatlanul a helyzet, a bölcsészek és a matematikusok/ természettudósok pedig az orvosi előadótermekben, illetve az egyetemi könyvtár néhány helyiségeiben húzódhatnak meg. Szeptember 19-én a rektor azzal a hírrel jött haza Budapestről, hogy a minisztérium az egyetem megnyitását tanácsolja, s amennyiben a város mégis kiürítésre kerül, ne Pozsonyba költözzön, hanem Budapestre, ahol akadálytalanul folytathatná működését. Navratil Ákos (a Jog- és államtudományi kar dékánhelyettese) indokoltabbnak találta nem megvárni – az akkor elkerülhetetlennek vélt – kiürítését a városnak, szerinte, ha rögtön most költözne az egyetem Pozsonyba, akkor több hallgatójuk lenne, de így „*talán csak a lányok jönnek, mert a katonai úti igazolványok, a drágaság, szálláshiány és bizonytalan helyzet miatt ide most senki sem kívánczik*.” Sokan ezen az álláspontok voltak, többek között Erdélyi Pál, a bölcsészkar czimz.

¹¹⁷ Uo. 109.

¹¹⁸ Uo. 110.

¹¹⁹ Lásd: 6. old.

ny. rendkív. tanárja is. Márki viszont ugyanúgy kitartott az egyetem Kolozsváron való maradása mellett, mint korábban a tanév mindenképpen megnyitása kapcsán.¹²⁰

Az egyetem megnyitása előtt egy héttel továbbra is lehetetlennek vélt feladat volt az egyetemi élet folytatása Kolozsváron. 25-én a főépület I. emeletéről a teljes bölcsészkar fel kellett költözzön a II. emeletre, amely már eddig is elég zsúfolt volt az I. Armeekommando terjeszkedései miatt. „*Én kaptam az 1328. Ausweisscheint (igazolvány) a hadsereg-parancsnokságtól, – írja Márki – hogy az épületben esetleg igazoljam magamat*”. Ladics gondnokot is sóhajtozva találta: „*Öreg létemre így kell költözködnöm!*”. Márki külön szólt a bölcsészkar dékánának (aki ebben az évben dr. Erdélyi László volt), hogy adjanak ki hirdetményt az előadások megkezdéséről „*melyben jóformán senki sem hisz, pedig mához egy hétre már tanítunk, ha lesz kinek.*” Jogos volt a kérdés, hogy lesz-e kinek, hiszen eddig a napig csupán 4-5 beírt bölcsészhallgatójuk volt.¹²¹ Szeptember 27-én már magabiztosabban kijelenti Márki, hogy október 2-án megkezdődnek az előadások, még úgy is, ha azzal a 81 hallgatóval maradnak, akit eddig összesen beírtak. A gimnáziumok is csak november 3-án kezdik meg működésüket, szinte 2 hónappal a megszokotthoz képest, „*No, de a kultúra nevében indított háború idején keveset törődnek az iskolákkal!* – fűzi hozzá gúnyosan a történész.¹²² A tényleges tanévkezdés előtt egy nappal a VKM engedelmet adott a jogszigorlóknak, hogy a kolozsvári egyetemen megkezdett jogszigorlataikat, tekintettel az utazás nehézségeire, más hazai egyetemeken is folytathassák és letehessék. „*Így azután egyetemünk lassanként kimegy a divatból...*”¹²³ - olvashatjuk e sorokat azon naplóból, amely írója nemrég még minden erejével kitartott a háború sikeressége mellett, és hitt abban, hogy az egyetem viszontagságos sorsa a várható hadiszerencsével derűsebbé válik. Habár az egyetem már a háború legelső napjától (vagy akár inkább a hadüzenet napjától) komoly elszenvedője a hadi döntéseknek¹²⁴, úgy az egyetem kötelékébe tartozó oktatók és hallgatók, mint a városi polgár és átlagember talán mindeddig a pontig bízott, és várta a háború számukra pozitívan ható végkifejletét. A román betörés, az egekbe szökellő infláció, a menekültáradat hozta nyomor és szenvedés, vagy az özvegyek és árvák sora egyre inkább elérte demoralizáló hatását, és nemsokára a dicsőséges

¹²⁰ Erdész: i. m. 111-112.

¹²¹ Uo. 115.

¹²² Uo. 116.

¹²³ Uo. 117.

¹²⁴ Az 1915/16-os tanévben az egyetem kötelékébe tartozók közül már összesen 2620-an teljesítettek hadi szolgálatot, melyből 159-en haltak hősi halált. Az egyetemi áldozatok, és a háború elnyúlásának valószínűsége arra intette a Márki Sándor által elnökölt egyetemi tanácsot, hogy „*Hadi-émlékbizottságot*” alakítsanak, amely arra hivatott, hogy gyűjtse az egyetem háborús életére vonatkozó adatokat. Márki: i. m. 103.

háború jelszava helyett, sokkal gyakrabban fog megjelenni a várva várt béke fogalma, a városi polgár és az egyetemi tanár gondolataiban is.

II. 4. 1916-1917: Túl a zeniten

Az 1916/17-es év első szemeszterének előadásai október 2-án kezdődtek meg 420 beírt hallgatóval. A hallgatók számának 420-ra csökkenését a rektor ijesztő mérvűnek nevezte. A beírt női hallgatók 112-re emelkedését Lukáts Adolf az 1916. július 28-i VKM-i rendelet¹²⁵ létével, valamint a nőktől pénzkereső munkát követelő társadalmi kényszerrel magyarázta.¹²⁶ Kolozsváron a női emancipációra megérett polgári réteg számbelileg jóval gyengébb a fővárosi arányokhoz képest ebben a korban (főleg, hogy Budapesten az asszimilált zsidóságból is bőven kerültek ki diplomás női értelmiségiek)¹²⁷. Alapvetően az érettségit adó leányiskolákat is jóval később szervezték meg a régióban, így érthető a rektor részéről (és nemcsak) való meglepődés a női hallgatók számának megugrása kapcsán. A háború egyébként is felértékelte az orvosi mesterséget, mindezt pedig egy kalapba emelve a rektor által is említett társadalmi kényszerűséggel, sokkal könnyebben megérthető a kolozsvári egyetemen beírt hallgatók nemi arányának változása.¹²⁸

Márki Sándor legelső előadását Napóleon koráról 7-en hallgatták, az Adriai-tenger történetéről szóló kurzusán pedig csak Gyöngyösi Rozália apáca volt jelen. „*Még talán jön egy-kettő – bízik a helyzetben Márki – [...] de tanítok, ha üres padoknak is!*”¹²⁹ Később ugyanígy, szintén csak egy embernek volt kényszerű megnyitnia szemináriumát egyelőre.¹³⁰ Az egyetemi tanévet Lukáts Adolf rektor október 7-én kezdte meg, ismét minden ünnepiesség nélkül, rektori székfoglaló témája az anyagi büntetőjog új irányairól értekezett. Mindeközben Kolozsvár még mindig tele volt a román hadak betörése elől menekülőkkal¹³¹ Október 12-én már vígabb hangnemet fedezhetünk fel a napló soraiban, hiszen az egyetemi főépület katonai célokra lefoglalt helyiségei elkezdtek felszabadulni, így az ezt követő hetekben már visszatérhetnek a professzorok és hallgatók a megszokott tantermeikbe, és a szemináriumok is fellendülhetnek, így már hozzáférvén a kézikönyvtárakhoz.¹³²

¹²⁵ Ezen rendelet értelmében elégséges érettségi bizonyítvánnyal is lehetett felsőoktatási intézménybe iratkozni.

¹²⁶ Márki: i. m. 104.

¹²⁷ Karády: i. m. 443–444.

¹²⁸ Uo. 445.

¹²⁹ Erdész: i. m. 118.

¹³⁰ Uo. 119.

¹³¹ Márki: i. m. 104.

¹³² Erdész: i. m. 122.

Október végéig Arz Artúr¹³³ és Erich von Falkenhayn tábornokok kiveték az országból a román hadakat, a betörés 100. napján pedig a monarchiabeli hadak Bukarestbe is bevonultak.¹³⁴ A város ténylegebbi fellélegzése ugyanakkor inkább november közepétől jött el, amikortól a város belső haditerületből külső haditerületté vált. A kávéházban hallottak szerint Márki azt írta, hogy várhatóan egy hét leforgása alatt a vasutakat is rendbe hozzák, így „nem kell 24 óráig kínlódní a fővárosba menetellel, s nem kell 2-3 vagy többnapos budapesti lapokat olvasnunk”. Reménykedtek a cenzúra eltűnésében is, amely már a háború elejétől fennállt, és fokozatosan szorítva volt.¹³⁵ Közben az élelmezés, és a különböző árucikkek hiánya már az egyetemi tanári réteg számára is egyre nehezebb kompromisszumokat szült, például Rigler Gusztáv orvosdoktor mesélte, hogy mivel sehol sem jutott cukorhoz, így azt búkkfából főzött, valamint szirupot is készített, így a családban a kávé innentől azzal édesítették.¹³⁶ November 20-án értesültek róla, hogy a legnagyobb gazdálkodással is csak legfeljebb tavaszig lesz elegendő az ország búzája, „ezt az ellenség is tudja, azért nem akar békülni” – teszi hozzá a történész. Az egyetem fűtőházában is fele annyira kellett leszállítani a szénadagot, mivel az élelmezés mellett a fűtéshez sem volt előreláthatólag elegendő készletük.¹³⁷

November 21-én Márki az elsők között értesült I. Ferenc József király haláláról: *Ma éjjel 9 órakor I. Ferenc József király meghalt. Ezzel a hírrrel éjfélt után vert föl Kázméri Kázmér, a Kolozsvári Hírlap és Nóti, az Ujság munkatársa, s majdnem egy óra hosszat kellett beszélnem a királyról, hogy reggelre cikk legyen róla lapjaikban.*” A gyász miatt a héten elmaradtak az egyetemi előadások is, a város feketébe borult, a „kisebb házakon is gyászlobogók lengenek”. Mégis, az új király, IV. Károly felé bizalommal tekintettek úgy a város lakói, mint a tanári gárda, s különösen megkedvelték legutóbbi, október 24. – november 3. közötti kolozsvári tartózkodása alatt.¹³⁸ December 10-én gyászünnepet tartottak az egyetemen, beszédet Szádeczky Lajos történész mondott.¹³⁹

¹³³ Arz Artúrt ezért 1917. március 14-én tiszteletbeli doktori címmel is jutalmazta az egyetem (doctor honoris causa).

¹³⁴ Márki: i. m. 104.

¹³⁵ A hadműveletekről, ütközetekről, ellenséges csapatok győzelméről szóló hírek csak a miniszterelnökségi sajtóiroda körtávirataiba foglalt formában voltak közölhetők. Ez egy érthető rendelkezés volt, mivel egyes veszteségek közlése a hátszág bizalomvesztését hordozhatta volna, ami miatt csökkenne a termelés, akadózna az utánpótlás, ami a fronton történő katasztrófába torkollna. A sorozatos veszteségek ugyanakkor enyhíteni kezdték a cenzúrát, mivel a frontról hazatérőktől bőven tudtak informálódni a városlakók. 1917-től (de akár 1916 végétől is) már napi téma a béke lehetősége, és erősen megnőtt az ország kormánya elleni elégedetlenség is. Ferenczi: i. m. 330.

¹³⁶ Erdész: i. m. 134.

¹³⁷ Uo. 134.

¹³⁸ Uo. 137.

¹³⁹ Márki: i. m. 104.

December 12-én arról értesültek Márkiék, hogy az oroszok különbékét kötnek, a románok pedig szintén lerakják a fegyvert. „Varrónénk könnyezett örömeiben, hogy most már olcsóbb lesz az élet.” – írja a történész.¹⁴⁰ Valószínűleg nemcsak a varróné, hanem a város és az ország megannyi lakója hasonlóan érzett. 1916 végére, a háború 2 és fél esztendeje kimerítette a lakosság minden elemét, az élelmezési csődből és toronymértékű inflációból nem láttak más kilábalást, csakis a minél hamarabb megkötött békét. Meglehet, nem örömeiben sírt volna a Márki által említett varróné, ha tudta volna, hogy a béke eljövetele majdnem oly távoli, mint a legutóbbi békés állapot.

A fűtőanyag a tél eljövetelével a vártaknál zordabb körülményeket szült. A minisztérium többször is a fűtőanyaggal való gazdálkodásra intette úgy az ország lakóit, mint intézeteit. Gazdálkodni ugyanakkor a semmiből nem lehet, így az egyetemi könyvtár már december közepétől hűvösen ült: „*az olvasás, tanulás majdcsak kimegy a divatból*”. Közben írja Márki, hogy a szomszédságában levő tanítóképző szénkészleteit a német doktorok kirámolták, és önnön célokra használják az intézet és az igazgatónö megkérdezése nélkül: „*ők a kultúra védőangyalai*.” A professzor a december 31-i családos színházlátogatása után látva a szomszédos páholyban ülő „*illedelmesen viselkedő cseléd lányokat*” arra a következtetésre jut, hogy a hóstátban van a pénz továbbra is, ellentétben a „*tintásujjú ember*” zsebével, aki ezekben az időkben csak úgy vásárolhat családjá számára húst, ha egyetlen adagra 15-20 koronát fizet. Lisztet sem lehet már elégségesen beszerezni, akkor sem, ha az ember kifizeti a jelentősen megnőtt összeget: „*sok családban a takarékoság tulajdonképpen ínséget jelent*”. Bort szintén nem fogyasztanak már, egyedül az újév üdvözlésekor ittak meg feleségével „*egy-egy pohár jó bort*.”¹⁴¹

Az 1917-es év rögtön egy borúsabb feljegyzéssel indul Márki naplójában: január 2-án mesélte Havasi Imre orvosprofesszor, hogy egy harcterről hazatérő őrnagy és tüzér százados beszámolt neki a hadi helyzetről, ami szerint a csapatok ellátása a fronton egyre csak gyengül, „*többet koplalnak, rongyosak, a csizma, bakancs, leszakad a lábukról*.” Hozzáfűzi Márki, hogy a régi nóta szerint: „*a bakacs nos úgyis csinos, / mikor a nadrága rongyos...*”¹⁴², de talán már ő maga sem kimondottan hitt a hadi cél elérésében, annyira semmiképp sem, mint a háború elején.

Január 5-ig a vonatszállítás annyira akadozott, hogy naponta 1 vonat érkezett csak Kolozsvárra Budapestről, ez másnaptól annyival javult, hogy kiegészült még egy járattal. Az

¹⁴⁰ Erdész: i. m. 141.

¹⁴¹ Uo. 145–146.

¹⁴² Uo. 147.

egyetemi közösség is reménykedett a vonatrendszer minél hamarabbi helyreállításában, mert egyrészt a fővárosi sajtóhoz sem fértek, csak többnapos késéssel hozzá, másrészt a saját megtett leveleik is „2-3 hét alatt teszik meg” az utat Budapestig.¹⁴³

Az egyetem életében a legriasztóbb kihívás a fűtésprobléma lett a hidegebb tél beálltával az ünnepek után. Márki január 24-én kezdte meg az előadásait a „*nagyon gyengén fűtött, 11-12 °C-nál alig melegebb egyetemünkön*”, január 30-án a rektor már arra figyelmeztette a karokat, hogy szén hiányában az egyetem egy ideig csak délelőtt fűthető. Ebből kifolyólag a nagy hidegben a legtöbb délutáni előadás és szemináriumi gyakorlat nem volt megtartható, hiszen ahogy Márki is leírja, csak annyira tudtak fűteni, hogy a „*csövek éppen be ne fagyjanak*”. A klinikákat is a leggazdaságosabb módon fűtötték, amikor a professzor egy ismerősét látogatja meg február 5-én, azt tapasztalja, hogy a szülészeti klinikán is dermesztően hideg van. Február 10-én már annyira eluralkodott a fűtőanyaghiány, hogy a tanács kénytelen volt az egyetem előadásainak március elsejéig tartó beszüntetése mellett dönteni (hasonlóan a budapesti, bécsi, debreceni egyetemhez), de ugyanígy a klinikák nagy része is teljesen kifogyott a szénből.¹⁴⁴ Kelemen Lajos történész, és az Egyetemi Könyvtár, illetve a Kolozsvári Unitárius Levéltár levéltárosa Veress Endre történésznek címzett február 15-i levelében arról ír, hogy a könyvtár február végéig a szénhiány miatt szintén be van zárva, „*naponta ½ 10-től 10-ig be lehet ugyan oda az alkalmazottaknak nézni; de hogy milyen világ van ott arra jellemző, hogy az irodámban a tinta csaknem befagyott. Künn 25° hideg volt, s ott 2 hét óta nincs fűtés.*”¹⁴⁵

Február közepétől Kolozsvár ismét el lett zárva a külvilágtól a vasúti személyforgalom kétheti szüneteltetése miatt. A vasútkocsik teljes kapacitással a hadigépezet kiszolgálására lettek átirányítva. Az inflációt ismételten érzékeltető adat Márkitól, hogy a feleségének születésnapjára ajándékozott 1000 koronányi összegből (amely a háború előtt egy igencsak komoly summának számított), a háziasszony „*egy esztendőre sem láthatja el zsírral a háztartást*”.¹⁴⁶ Tovább haladva, a háború ezen pontján – habár jóval több spórolással – egy egyetemi tanár a fizetéséből továbbra is még mindig meg tudott élni. Ugyanakkor, míg egy egyetemi tanár évi 6000-9000 korona összeget (illetve ha magasabb adminisztratív pozíciót töltött be, akkor valamennyivel többet) keresett, addig például a botanikus kert csőze és a

¹⁴³ Uo. 147.

¹⁴⁴ Uo. 150-154.

¹⁴⁵ Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Kolozsvár, 2017, Erdély Múzeum-Egyesület. 515.

¹⁴⁶ Erdész: i. m. 155–156.

múzeumkerti őr havi 75 koronát keresett (tehát az évi keresetük az 1000 koronát sem érte el).¹⁴⁷ A háború előtti időkben ebből a pénzből szerényen ugyan, de meg lehetett élni, azonban az a háborús világ, amelyben lassan 1 tojás 1 koronába kerül, nem kegyelmez a kisembernek.

Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a háborút a köznép 1917 elejére már teljesen megunta. *„Két esztendeig a háborúsdí volt a divatos játék – írja Márki – most – saját unokáimnál is láttam, s általán az iskolás gyerekeknél – nem törődnek vele többé.”*¹⁴⁸ Lechner Károly ideggyógyász felesége Badenből hazatérve arról számolt be, hogy egy ottani vezérkari ezredes elbeszéléséből megtudta, hogy a hangulat a hadseregben is igencsak csüggeteg. *„Mi is csóváljuk a fejünket, mikor a legutóbbi sorozáson bevett, s már katona módra bújtatott, alig 18 éves pubikát látjuk”*. Ilyen fiatal besorozott katona egyébként Cholnoky Jenő földrajztudós fia, Cholnoky Béla is, akit édesanyja halála napján soroztak be a hadseregbe.¹⁴⁹

Március elsejével ismét elkezdődhettek az egyetemen az előadások, viszont a hideg továbbra is nehéz körülményeket szült. A délutáni előadásokat szintén csak ritkán tudták megtartani. Március ugyanakkor reményt hozott a háborús eseményeket követők számára, 15-én a sajtóban különkiadások híresztelték a szentpétervári forradalom hírét, amihez Márki csak annyit tett hozzá, hogy *„Adja az Isten hogy igaz legyen”*.¹⁵⁰ Közben 14-én Arz Artúr tábornok tiszteletbeli doktori címmel lett jutalmazva a BTK által, Erdély felszabadításáért.¹⁵¹

Márki többször említi a háborús évek során, hogy a szamosfalvi határban vejével 6 holdnyi földet bérel házi használatra, hogy valamelyest kipótolják a nagy drágulások okozta terményhiányt: *„elég közepes termés volt, de jól fogott ebben a nagy drágaságban”*.¹⁵² Az 1917-es évre viszont már nem bérelik a földet, mivel holdankénti ára a hatszorosára emelkedett (40 koronáról 240 koronára). A termőföld egyre értékesebbé válását jól szemlélteti az is, hogy a Házsongárd temető melletti hegyoldalt olyannyira felszántották, hogy alig lehetett utat találni az átkelésre. A temetőben egyébként április 5-én Márki 580 pihenő háborús vitézt említ, s *„naponként 5-6 katonát is temetnek oda”*.¹⁵³

Június 9-én avatták fel 6 katonával egyszerre doktornak Gyöngyösi Rozália Auréliát, aki így Magyarország első doktori címet megszerző apácájává vált (Márki külön büszke rá, hiszen az ő tárgyából, egyetemes történelemből doktorált).¹⁵⁴ A tanév működését jelentősen

¹⁴⁷ Toth: *Kolozsvár és az egyetem...* 174.

¹⁴⁸ Erdész: i. m. 156–157.

¹⁴⁹ Uo. 159.

¹⁵⁰ Uo. 157, 160.

¹⁵¹ Márki: i. m. 104.

¹⁵² Erdész: i. m. 159.

¹⁵³ Uo. 163.

¹⁵⁴ Márki: i. m. 105.

megnehezítette a katonai intézetek jelenléte az egyetemi főépület termeiben.¹⁵⁵ 1917. július 3-tól augusztus 5-ig 400 fiatallal a Ludovica Academia költözött be az egyetemre.¹⁵⁶ A közelgő ismételt fűtőanyagvést a következő tanév rektora, Rigler Gusztáv orvosdoktor már időben észleli, Márkival való beszélgetése során kiderül, hogy az első háborús tanévben, a történész rektori idején a teljes tél fa- és szénszükséglete nagyjából 50.000 koronájába került az egyetemnek, míg az 1916/17-es tanévben már szinte 200.000 koronát kellett kifizetni, úgy, hogy hetekig szünetelt a tanítás, és délután egyébként sem tudtak fűteni. Rigler szerint előre vetítve a következő tanév legalább 300.000 korona kiadással kell számoljon, ami a fűtést illeti, a lehető leggazdaságosabb megközelítéssel is.¹⁵⁷ Az egyetem kötelékébe tartozók iránti gondoskodásért az egyetemi tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot indított, olcsóbban beszerezhető fával, porosz és magyar szénnel, cipőkkel, különböző nehezebben beszerezhető árucikkekkel próbálta ellátni az egyetem az alkalmazottait, s próbált tenni a Mensából, s más bentlakásokból kiszorultakért is.¹⁵⁸

II. 5. Az utolsó teljes tanév: 1917/18

Szeptember 14-én, a tanév megkezdése előtt 1 nappal 317 hallgató volt még csak beírva (abból 118 nő), viszont sokan kértek későbbi terminust a beiratkozásra, mivel nem találtak megfelelő szállást és ellátást (az egyetemi bentlakások egy jelentős része foglalt volt, a városi bérárak pedig szintén hatványozottan megnövekedtek).¹⁵⁹ Végül összesen 703 beírt hallgatót tarthatott nyilván az új tanév első szemesztere¹⁶⁰, amely jelentősen több az előző év 420-as mélypontjához viszonyítva. Bővülést jelentett az egyetem terében az újonnan megnyíló Gyermekgyógyászati Klinika is, miután az egyetem megkapta a Majális utca 22. szám alatti (Ideg- és Elmeógyógyászati Klinikával szomszédos) házas telket. Az intézet vezetőjének Generisch Gusztáv orvostudóst nevezték ki.¹⁶¹

Az 1917/18-as tanévet szeptember 15-én Rigler Gusztáv rektor nyitotta meg. A tanácsülésen a háborúban elpusztult emberanyag pótlásáról tartott értekezletet. Az új rektor állást foglalt a visszavándorlás elősegítése, és a kivándorlás megakadályozása mellett, de (a korábban említettekhez visszautalva, nem túl meglepően¹⁶²) nehezményezte, hogy a női

¹⁵⁵ Többek között említendő a bakteriologia intézet, vagy a hadosztály-bíróság.

¹⁵⁶ Márki: i. m. 104.

¹⁵⁷ Erdész: i. m. 186.

¹⁵⁸ Márki: i. m. 107.

¹⁵⁹ Erdész: i. m. 189.

¹⁶⁰ Toth: i. m. 168.

¹⁶¹ Gaal: i. m. 107.

¹⁶² A nők emancipációjáról, lásd. 26. oldal.

hallgatók ilyen számban áramlanak az egyetemre: „... a nők olyan feltűnően tódulnak az egyetemre, a tudományos pályákra, pedig bizonyára boldogabbak eljegyzésökkor, mint doktorrá avatásukkor.”¹⁶³

Márki az egyetemi előadásait 24-én kezdte meg, a bölcsészkar kiszorult a megszokott helyiségeiből teljesen a frontparancsnokság beköltözése miatt, így a bölcsészek a jogi kar III. és IV. számú termeiben voltak kényszerűek oktatni ideiglenesen. A kurzuson résztvevők nagyrésze női hallgató volt. Márki első előadásain 12-en jelentek csak meg, ami alapvetően egy gyenge létszám, de ha azt vesszük figyelembe, hogy ezután nem sokkal Lukács Adolf csak 2 jogásznövendéknek tartott órát, akkor mégiscsak jobb helyzetben voltak a bölcsészek. Ebből kiindulva a jogi kar is egyre inkább amellet kezdett állást foglalni, hogy a jogot nők is hallgathassák.¹⁶⁴ A tél közeledtével a rektornak ismételten gondjai akadtak a fűtőanyag beszerzésével, mivel a korábban letárgyalt 120 korona helyett a fa ölét immár 150 koronáért akarják az egyetemnek szállítani¹⁶⁵ (korábban is volt az egyetemnek gondja szerződésszegő beszállítókkal¹⁶⁶), így már előrelátható volt, hogy a tél legviszontagságosabb hónapjaiban az egyetem valószínűleg ismét szüneteltetésre fog kényszerülni. Novemberi örömhír volt ugyanakkor, hogy a még az első háborús tanévben (1914/15.) a Vöröskereszt és az egyetemi tanács által kiötletelt, és a minisztérium által is helyeselt ortopédiai tanszék összeállhatott 17-én, Hevesi Imre kinevezésével.¹⁶⁷

December 24-én a karok megtárgyalták a háborúban levő, s az onnan hazatérő hallgatók ügyét. A második szemeszterre az egyetem jóval több hallgatót várt IV. Károly rendelete miatt.¹⁶⁸ Több javaslat is született a hallgatók ügyében, kiemelendő Cholnoky Jenő földrajztudós ötlete, aki szerint az állam a hazatérőknek olyan segítséget kell adjon, hogy azok gondtalanul tudják elvégezni rendes egyetemi tanulmányaikat, diplomájuk megszerzése után pedig azonnali állás biztosítandó részükre. Mindezek mellett Cholnoky szerint a hallgatók a háborúban és az egyetemen töltött idejét a hivatali éveikbe is be kell számítani (a háborús éveket pedig kétszeresen).¹⁶⁹

Január elején az egyetem – akárcsak az előző évben, habár most valamivel hamarabb – ismét fűtési gondokkal küzdött. A káoszt még inkább fokozta, hogy az egyetem termeiben és

¹⁶³ Márki: i. m. 106.

¹⁶⁴ Erdész: i. m. 190.

¹⁶⁵ Uo. 198.

¹⁶⁶ Weinfeld cége jóval nagyobb előleget követelt a rektortól a megbeszélteknél, lásd 20. old.

¹⁶⁷ Márki: i. m. 106.

¹⁶⁸ A király 3 hónapra szabadságolta mindazokat, akik a harctéren 3-4 évet töltöttek. Toth: i. m. 167.

¹⁶⁹ Erdész: i. m. 208.

folyósóin állomásozó¹⁷⁰ parancsnokság a gondnoki ellenőr szerint az egész emeletet elöntötte poloskával, s az ajtókat, illetve a berendezést barbár módon rongálja.¹⁷¹ Január 23-án értesültek az egyetem tanárai, hogy a fűtőanyag hiánya miatt a vallási- és közoktatásügyi miniszter a második szemeszteri előadások megkezdését február 15-re halasztotta. Közben összeírták az egyetem tulajdonában levő hadicélra felhasználható réztárgyakat (kilincsek stb.), ezidőben pedig már a Mátyás téri főtorony rézfedelét is elkezdték leszedni, ami egyértelmű jele volt annak, hogy a békekötés egyelőre nem esedékes.¹⁷² Szintén a kurzusszüneti idő alatt üléseztek a karok a harcterről a nyáron szabadságra hazatérő hallgatók pótszemeszteri ügyével¹⁷³. Írja Márki, hogy ezzel gyakorlatilag a tanárok nyara tönkremegy (a pótszemeszter júliustól szeptemberig volt megtartandó), maga is 5-7 órát kell tartson, de ezt a hazáért harcoló hallgatók teljesen megérdemlik.¹⁷⁴

Február közepétől elkezdődhettek ismét a kurzusok és szemináriumok az egyetemen. Legelső alkalom az intézmény történetében az, hogy a második szemeszterben több beírt hallgató legyen (1087, a rendkívüliekkel együtt), mint az elsőben (703).¹⁷⁵ A korábban panaszkodó gondnoki ellenőr szavai ténylegesen igaznak bizonyultak, április elején maga a rektor is panaszosan közölte, hogy habár kiköltözött a „*Heeresfront*”, az az egyetemnek még a folyosóit is tetvesen és poloskásan hagyta, így a bölcsészkar a szinte egyévi száműzetése után csak 1 hónap múlva térhet vissza régi termeibe, miután azok „*gyökeres takarításon*” mennek keresztül. A jogi kar a diákok borzasztó viszonyaira és a városon belüli túlszűfolttságra hivatkozva¹⁷⁶ Apponyi minisztertől a rektor vezetése alatt egy bentlakás felállítását tervezi kérelmezni. Április közepére ismét fennállt a tifusz terjedésének a veszélye, miután a hazatért foglyok barakkjában 4, s a honvédeknel is 2 kiütéses tifuszbeteget találtak.¹⁷⁷

A pótszemeszterre június elsején kezdődtek meg a beíratások, az egyetemi vezetőség körülbelül 700 hallgatóra számított. Végül összesen 927¹⁷⁸ szabadságolt önkéntes és tiszt iratkozott be az 1917/18-as tanév 3. félévére. Ahogy Márki is írja június 10-én, első példa a világ és az egyetemek történetében, hogy egy esztendő három félévből álljon. A történész „*csupa egyenruhás*” hallgatóság előtt beszélhetett a legújabb kor történetéről, az első letanított

¹⁷⁰ Az egyetem főépületében összesen 62 helyiséget foglaltak el.

¹⁷¹ Erdész: i. m. 209.

¹⁷² Uo. 210.

¹⁷³ Már az előző tanévben felmerült az ötlet, hogy a hadbavonult hallgatók idővesztéseinek pótlásaként nyáron létrehozzanak egy harmadik szemesztert.

¹⁷⁴ Erdész: i. m. 215.

¹⁷⁵ Toth: i. m. 168.

¹⁷⁶ A 60 ezres kisvárosban ekkor több mint 100.000 ember volt összezsúfolva.

¹⁷⁷ Erdész: i. m. 221–223.

¹⁷⁸ Toth: i. m. 168.

hónap után, egész pontosan július 12-én pedig visszaköltözhetett saját szemináriumi termébe is, amelyet „kifestve kapott vissza”.¹⁷⁹

Június 11-én arról ír a professzor, hogy kettős családja közös konyhájára, 14 személy ellátásra végett havonta 300 koronát kell csupán tejre kiadjon. Erre a megoldást aként látták vejével, hogy vásároltak 2400 koronáért egy tehenet, amely számításaik szerint 8 hónap alatt megtéríti vételárát.¹⁸⁰ Rigler rektor júliusban szintén elszörnyülködött, mivel az egyetemre napszámost keresvén, a legolcsóbb ajánlkozó is 25 koronát kért napjára a munkájáért. „Egyetemi tanári fizetést követelvén – füzi hozzá gúnyosan Márki – *mindjárt a rektori aranyláncot is elkérhette volna Riglertől.*” Mindezek mellett kiderült, hogy nem az ajtók és felszerelés rongálása, és a termék meg folyosók eltetvesítése volt az egyedüli tevékenysége az itt tartozó német katonáknak, mivel azok még a rektori iroda díványairól és székeiről is leszedték a borítékot, ami nem kis kár az egyetemnek, hiszen csupán egy méternyi szövet vagy bőr 400 koronába került ebben az időben.¹⁸¹ Augusztus elsejétől az egyetemi könyvtárnál lehetett „jó pénzért” átvenni az épp ott szűkölködő rektori hivatalban a kiutalt „*talpbőrt*”, amiért Cholnoky Jenő professzor sokáig panaszkodott, hogy „*legalább papírosba göngyölhették volna.*”¹⁸²

Augusztus 21-ével megkezdte Márki magyar történelmi előadásait 230 határszéli román tanító számára. A történész szokatlan látványnak vélte ebben az időben a zsúfolásig megtelt legnagyobb kapacitású bölcsésztermet, amit 4 napon keresztül használtak erre a célra, naponta 2-2 órában.¹⁸³ Még a hónap elején hatalmas elismerés érte a történészprofesszort, hiszen a „*felsőoktatás körül szerzett érdemei elismerésül*” a király kitüntette a Lipót-rend lovagkeresztjével, amely az egyetemen az első eset, hogy olyan tanárt érjen, aki még aktívan dolgozik.¹⁸⁴

Szeptember elején híret járta¹⁸⁵, hogy legfelsőbb parancsra a Pasteur-intézetet rövidesen vissza kell szolgáltatni az egyetem céljaira. A költöztetés ugyanakkor nehézkesen ment, hiszen a döntés meghozatala pillanatában úgy a Pasteur-intézet, mint a többi klinika zsúfolásig volt telve betegekkel és háborús sérültekkel, s így, ahogy Márki is írja, „*3, talán négy beteget kell tenni két ágyba.*”¹⁸⁶ A hónap végére, alig pár nappal az új (és Kolozsváron

¹⁷⁹ Erdész: i. m. 232–236.

¹⁸⁰ Uo. 232.

¹⁸¹ Uo. 236–237.

¹⁸² Uo. 238.

¹⁸³ Uo. 240.

¹⁸⁴ Uo. 243.

¹⁸⁵ Márki Sándort többek között veje értesítette ezekről a fejleményekről.

¹⁸⁶ Erdész: i. m. 243.

egyben utolsó) egyetemi tanév megkezdése után a város ismét hangos lett a bolgárok vesztes csatái okozta rémhírekkel. Abban biztos volt a közvélemény, hogy a bolgárok és a törökök fegyverszünetet fognak kérni, de sokak szerint a monarchiának sem volt más lehetősége.¹⁸⁷

II. 6. A káoszban megkezdett utolsó tanév. Az utolsó háborús hetek, és a világégés vége

Október elsején kezdődtek meg az új tanév őszi szemeszterének előadásai, a háborús időkhöz viszonyítva rekordszámú hallgatóval (2226)¹⁸⁸ Az órák megkezdésével egyidejűleg megindult a Pasteur-intézet visszaadása az egyetemnek, amely rögtön megépítésétől kezdve 4 éven keresztül katonai kórházként volt használva.¹⁸⁹

A teljes háború idejére elmondható, hogy a megannyi viszontagság mellett, az egyetem egyik legnagyobb nehézsége a háborús besorozások miatt következő tanerőhiány miatt volt. Az előző tanévben mozgalom indult, hogy az egyetem fronton szolgáló tanerőit, vagy legalább azoknak egy részét felmentsék a katonai kötelességük alól, viszont ennek az eredménye mindössze annyi lett, hogy három tanársegédet szabadságoltak augusztus 30-ig ideiglenesen. Tóth Lajos miniszteri tanácsos további ígéreteket tett, de ezek továbbra sem jártak semmilyen kézzelfogható pozitív következménnyel. Az új tanév megkezdésekor a legtöbb betöltetlen tanszék az Orvostudományi Karon volt.¹⁹⁰ Október közepén Löte József, orvoskari dékán nyilatkozata szerint a gyógyszeres, a törvényszéki orvostani, a sebészeti, a szülészeti-nőgyógyászati és a bujakórtani tanszékek még mindig betöltetlenül álltak.¹⁹¹

Október 17-én Wekerle Sándor miniszterelnök a parlamentben bejelentette, hogy Ausztria szövetséges állammá alakult, így Magyarország függetlenné vált tőle. „Csakhogy ennyit is elértünk!”¹⁹² – írja Márki, kinek írásában aligha olvasható ki a megkönnyebbülés, a szavak jelentése ellenére.

Teljes politikai káoszban nyílt meg tehát az 1918/19-es tanéve az egyetemnek, Schneller István rektor az október 20-i közgyűlésen az egyetem feladatáról, és annak a jelen körülményeknek megfelelő kialakulásáról tartott székfoglaló előadást.¹⁹³ A tanév megnyitása után nem sokkal a rektor egy szomorú és csalódott hangvételű jelentést tett meg a

¹⁸⁷ Uo. 246.

¹⁸⁸ Márki: i. m. 108.

¹⁸⁹ Vajda Tamás: „1919 – A magyar egyetem elűzése Kolozsvárról”. *Per Aspera Ad Astra*. VI. évf. (2019.) 2. sz., 7.

¹⁹⁰ Vajda Tamás: „Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19)”. *Gerundium*, 10. évf. (2019), 2. sz. 36.

¹⁹¹ *Kolozsvári hírlap*. 1918. október 12. 2.

¹⁹² Erdész: i. m. 248.

¹⁹³ Márki: i. m. 108–109.

minisztériumba.¹⁹⁴ A rektor a helyzetet már teljesen tarthatatlannak ítélte meg, és a kolozsvári egyetem szituációjáért a minisztériumot tartja egy bizonyos szinten felelősnek, hiszen a szintén lakásínségben szenvedő Budapesten sokkal inkább volt gondoskodva a szállás nélküli diákok megsegítéséről. A Menza visszaadását tűzi ki, mint elengedhetetlen lépés, s amennyiben ez nem valósul meg, indokoltabbnak tartja az egyetem bezáratását vagy más városba való áthelyezését. A kolozsvári egyetem „cserbenhagyásáért” Márki Sándor is szól néhány szót a debreceni egyetem¹⁹⁵ október 23-i „nagy fénnel és Gotterhaltéval” való felavatása után: „Örvendetes, hogy a debreceni egyetemet fényesen fölépítették – írja Márki – [de] a mienkre a minisztérium semmit sem akar költeni, míg Erdély hovatarozása (!!) el nem dől.”¹⁹⁶

A budapesti forradalmi események hírére a kolozsvári egyetem ifjúsága¹⁹⁷ is gyűlést tartott október 27-én, csatlakozva a fővárosi egyetem ifjúsági mozgalmához¹⁹⁸ a központi épület IV. számú termében, délelőtt 11-kor.¹⁹⁹ Megindultak a lakásrekvirálások a városban a tisztek részére, mivel egyes hírek szerint a város ismét főhadiszállássá válik. Ezen legutolsó háborús napok során elképzelhetőnek tűnt a független Magyarország lehetősége, de „vajmi kevesen bíznak benne”, hogy ezen független Magyarországnak Erdély is a részét fogja képezni.²⁰⁰

Megalakult a különféle kolozsvári felsőoktatási intézmények hallgatóit közös szervezetbe tömörítő Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége nevű egyesület egy tíztagú bizottsággal. 29-én megszavazták a belépést a központi szervezetbe, s azt hogy hetente propagandagyűléseket fognak tartani, amelyen ismertetik az ifjúság álláspontját.²⁰¹ A gyűlés elkezdése után megjelent Apáthy István és Vincze Sándor is, s az Ujság későbbi tudósítása szerint „Vincze Sándor [...] felszólította az egyetemi ifjúságot, hogy csapatokra oszolva járják be a várost, s gondoskodjanak a rend helyreállításáról.”²⁰² Márki a naplójában október 30-án még arról ír, hogy „az oláhok [...] itt még csöndesek (tace și face a jelszavuk), hanem a horvátok már cselekszenek. A városban Tisza megöletéséről, s arról beszéltek, hogy Budapesten kiütött a forradalom.”²⁰³ Az őszirózsás forradalom kitörésekor az egyetemi

¹⁹⁴ Vajda: i. m. 36–37.

¹⁹⁵ A felavatáson ott volt IV. Károly király is, de a kolozsvári egyetem képviselője nem ért el az eseményre.

¹⁹⁶ Erdész: i. m. 249.

¹⁹⁷ Tehát lényegében a Kolozsvári Egyetemi Kör.

¹⁹⁸ A budapesti és kolozsvári egyetemek ifjúsági mozgalmainak egyik fő követelése Magyarország teljes függetlensége.

¹⁹⁹ Vajda: i. m. 38.

²⁰⁰ Erdész: i. m. 250.

²⁰¹ Vajda: i. m. 39.

²⁰² *Ujság*. 1918. november 1. 3.

²⁰³ Erdész: i. m. 250.

Menzát lefoglalta a Tiszti Önkéntes Zászlóalj, majd később a Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság székhelyévé vált.²⁰⁴

A napokban az egyetem rektora, Schneller István is felhívta az ifjúságot a nemzetőri szolgálat érdekében.²⁰⁵ A megszervezett polgárőrség azonban hiába járőrözött, a november közepétől tömegesen hazatérő katonák nyüzsgése és, a folyamatos fosztogatások, a feltört fegyverraktárak²⁰⁶ és a politikai zűrzavar nem engedett a békének. A folyamatos rendfenntartás érdekében a rektor egyeseknek kétheti szabadságot is engedélyezett, mindemellett viszont az egyetemi oktatás megszakítás nélkül folyt.²⁰⁷

A monarchia (amely eddigre már teljesen szétdarabolódott) fegyverletételét Márki Sándor esztelennek ítéli, amelyet a *“magyar történelem nem ismer [...] [így] akárki szíjat hasíthat a hátunkból.”* Ugyanakkor a Magyarországon lappangó mozgalomnak szerinte inkább társadalmi, mintsem nemzetiségi gyűlölködés a mozgatórugója.²⁰⁸ November 11-én az egyetemi tanárok értekezlete több nyelven emlékiratot intézett a külföldi egyetemekhez²⁰⁹, valamint a békekongresszus tagjaihoz, hogy megértesse *„Magyarország történeti hivatását, a felekezetekkel és a nemzetiségekkel.”*²¹⁰ Másnap az emlékiratot át is adta Márki a rektornak, de a memorandum nem eredményezett semmilyen sikert, aminek okait Gyalui Farkas, az egyetemi könyvtár igazgatója későbbi visszaemlékezéseiben jól világítja meg: *„Az egyetemi tanár urak nem siettek, a román hadsereg serényebb volt, mire a propaganda füzetet kinyomtatták, a román hadsereg már bevonult Kolozsvárra, és a füzetet nem küldhették szét.”*²¹¹

III. Összegzés és következtetések

Bármilyen szintű túlzás nélkül elmondható, hogy az egyetem már a háború legelső napjától teljes mértékben kivette abból szerepét. A korábbi, 1913/1914-es félévet befejezők közül 880 hallgatót rögtön behívtak a frontra, de az egyetemi segédszemélyzet jelentős része szintén hadkötelessé vált, így az egyetemi tanárok az óráikon kívül azok feladatait is el kellett vállalják. Még ennél is nagyobb gondot jelentettek a folyamatos katonai beszállások az

²⁰⁴ Puskás – Puskás: i. m. 139.

²⁰⁵ *„Egyetemi Polgárok! Kedves barátaim! Ma, minden hazafinak, s így elsősorban azoknak, kik hazánk vezetésére hivatott pályákra készülnek, legszentebb kötelessége, hogy a demokrácia és ezzel adott népfenség elvét lobogtató zászlóit tisztán, szeplőtlenül megőrizze...”* Ujság. 1918. november 6. 2.

²⁰⁶ Amely következtében egyre gyakoribbá váltak a nyílt utcai lövöldözések. Ferenczi: i. m. 343.

²⁰⁷ Vajda: i. m. 40.

²⁰⁸ Erdész: i. m. 254.

²⁰⁹ Ez a Kossutány-Kovács-Cholnoky-Márki féle memorandum francia-angol és német fordításban 5-5000 példányban lett később kinyomtatva és továbbküldve. Erdész: i. m. 256.

²¹⁰ Márki: i. m. 109.

²¹¹ Gyalui: i. m. 281.

egyetem termeibe, valamint a klinikák szinte azonnali lefoglalása és katonai kórházzá alakítása. Így a tudományosság aligha tudott a megszokott mederben tovább folyni. A hangulat a kezdeti években mégis bizakodó, és minden nehézség ellenére úgy az intézmény tanárai, mint annak hallgatói kitartottak a háború jelszava mellett.

A teljes háború idejére kijelenthető, hogy a megannyi viszontagság mellett, az egyetem egyik legnagyobb nehézsége a háborús besorozások miatt következő tanerőhiány miatt volt. Az utolsó, Kolozsváron megkezdett tanév elején ezt valamelyest orvosolni kívánták, viszont a teljes politikai káosz, amely Ausztria szövetségi állammá alakulását követte, nem engedélyezett már egy olyan szituációt, amelyben megoldhatóak lettek volna a már-már többéves problémák. Az egyetem rektora a tanévnyitón a Menza visszaszolgáltatását követelte, amely amennyiben nem valósul meg, indokoltabb az egyetem bezárása. Egyre többször előkerül a kolozsvári egyetem a minisztérium általi cserbenhagyásának gondolata. Márkiék szerint a budapesti egyetem sokkal inkább törődött diákjai sorsával, nem beszélve arról, hogy ebben az időben avatták fel nagy pompával a debreceni egyetemet is, amelyből jól látszott, hogy míg el nem dől Erdély sorsa, addig a minisztérium szinte már elengedi a kolozsvári egyetem kezét.

A háború végéig az intézmény kötelékébe tartozó hallgatók közül 3661-en vonultak be katonának, azokból összesen 193-an haltak hősi halált. A több mint 4 éves időszak alatt az egyetemi klinikák többsége hadikórházként működött, körülbelül 1500 ágyat biztosítva a frontról hazatérő sebesülteknek és betegeknek.²¹² Az egyetem tanárai a saját egyetemi kötelességeik elvégzése mellett betanítottak a város líceumaiban, elvégezték a hadbavonult segédszemélyzet feladatait, és a hadikölcsönökben is részt vettek. Habár fizetésük miatt mondhatni nem olyan szinten érezték a háború viszontagságait, mint egy átlagos városi polgár, valamennyi közülük – mint például Márki Sándor történészprofesszor – tudatosan próbált tenni a diákság segítéséért, ügyelve hogy ő maga is alkalmazkodjon a háborús drágulásokhoz (lemondott a borról, kertészkedett, spórolt a fűtőanyaggal stb.).

A fronton szolgáló egyetemi hallgatóság hőiesen kiállt a haza védelméért, a szigorlataik letételére hazaengedett orvoshallgatók pedig példátlan kiválósággal tették le vizsgáikat, hogy a háborúba visszatérve immár orvosdoktorokként működhessenek. Az otthonmaradt hallgatók habár sokszorosan hátrányos helyzetbe kerülve (elszállásolások hiánya és drágasága, ösztöndíjak csökkenése), de mégis töretlenül végeztek önkéntes munkát

²¹² Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2001. 44.

tanulmányaik folytatása mellett. Elengedhetetlen a női hallgatók szerepének kiemelése, akik megnövekedett beiratkozása miatt – levetkőzve a női emancipáció ellenes hangulatot –, az egyetemnek mindig volt egy megfelelően képezhető hallgatói rétege (sok esetben egy-egy kurzuson csak női hallgatók vettek részt, Lukács Adolf jogásztanár többször nehezményezte, hogy a jogi karra még nem iratkozhatnak be nők, s emiatt neki 1-2 emberrel kell néha dolgoznia).

IV. Bibliográfia/ irodalomjegyzék

Dokumentumok:

- A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXIII – XIV. tanévre, MCMXIV – XV. tanévre, MCMXV – XVI. tanévre, MCMXVI – XVII. tanévre, MCMXVII – XVIII. tanévre, MCMXVIII – XIX. tanévre. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918.

Dokumentumkötetek:

- Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói*. 1893-1903, 1904-1914, 1915-1919. II-IV. kötet. Gyula, 2018, 2021, 2023, Békés Megyei Levéltár.
- Gyalui Farkas: *Emlékirataim (1914–1921)*. Kolozsvár, 2013.
- Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920)*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Kolozsvár, 2017, Erdély Múzeum-Egyesület.
- T. Szabó Levente – Zabán Márta (szerk.): *Dokumentumok a kolozsvári bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar történetéhez (1872–1892)*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó, 2012.

Sajtó:

- *Kolozsvári Hírlap*. 1914-1919.
- *Ujság*. 1914-1919.

Szakkönyvek:

- Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. K. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941.
- Daniel David: *Tradiție și excelență. Școlile academice/ de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1581-1872-1919-prezent)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019.
- Emlékkönyv a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei részére. Kolozsvár, 1903.
- Gaal György: *Az erdélyi tudományosság fellegvára. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022.
- Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2001.
- Marjanucz László – Antal Tamás – Vajda Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész. A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Szeged, Egyetemi Kiadó, 2022
- Márki Sándor – Pisztóry Mór: *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz - József – Tudomány Egyetem Története és Statisztikája*. Kolozsvár, Ajtai K Albert Könyvnyomdája, 1896.
- Márki Sándor (szerk.): *Háborús előadások a kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetemen*. Kolozsvár, Egyesült Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915.
- Márki Sándor: *A háború első éve a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1915.
- Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története, 1872-1922*. Szeged, Városi Nyomda, 1922.
- Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. JATEPress, 2006.

Tanulmányok, cikkek:

- Bíró Sándor: “A kolozsvári egyetem román uralom alatt”. *Magyar kisebbség*, 3–4. sz. (1997).

- Buday Árpád: „Dacia superior egyeteme”. In: *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest, 1931. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 258–276.
- Ferenczi István: „Pósta Béla, a múzeumszervező tudós”. *Erdélyi Múzeum*. 61. kötet, 1999. 1-2. füzet.
- Ferenczi Szilárd: „A hátság megtévesztő nyugalma. Kolozsvár az első világháború idején”. In: *Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese – Pakó László. Kolozsvár, 2015.
- Karády Viktor: „A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872–1918)”. *Educatio*. 2002. 2. sz. 237–252.
- Péter H. Mária: „Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen”. *Erdélyi Múzeum*. 2018. 80. kötet, 1. füzet. 137–151.
- Péterffy Árpád: „Az erdélyi magyar orvoscépzés I. rész: Kolozsvár”. *Gerundium*. 7 évf. (2016), 3-4. sz. 72–99.
- Puskás Lajos – Puskás Attila: „A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története”. *Erdélyi Múzeum*. 2005. 67. kötet. 1-2. füzet. 133–147.
- Toth Szilárd: „Cluj and the University During World War I”. *Philobiblon, Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities*, Vol. XXIII (2018.) No. 1, 51-72.
- Toth Szilárd: „Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben”. *Per Aspera Ad Astra*. V. évf. (2018.), 2. sz. 160-177.
- Toth Szilárd: „Rolul Universităţii din Cluj în dezvoltarea oraşului (1872–1914) (The Role of the University of Cluj in the Development of the City (1872–1914))”. *Historia Urbana*, Vol. XXIX (2021.), Editura Academiei Române, 113-130.
- Vajda Tamás: „1919 – A magyar egyetem elűzése Kolozsvárról”. *Per Aspera Ad Astra*. VI. évf. (2019.) 2. sz. 7–29.
- Vajda Tamás: „Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19)”. *Gerundium*, 10. évf. (2019), 2. sz. 32-61.
- Victor Karady, Lucian Nastasă: „The University of Kolozsvár/Cluj and the students of the Medical Faculty (1872-1918)”. *Central European University – Ethnocultural Diversity Resource Center*, Budapest/Cluj-Napoca.